

Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра психології

Робота з обдарованими дітьми

Навчально-методичний посібник

для студентів денної/заочної форми навчання
напряму підготовки 6.030103 «Практична психологія»

Мукачево
МДУ 2017

УДК 159. 928. 22
ББК 88. 41 – 724

*Розглянуто та рекомендовано до друку науково-методичною
радою Мукачівського державного університету
протокол №12 від 16.05.2017 р.*

*Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології
Протокол №11 від 18.04.2017 року*

Укладач

Костю С.Й. – к. психол. н., доцент кафедри психології МДУ

Рецензент

Березовська Л.І. – к. психол. н., доцент кафедри психології МДУ

P58

Костю С.Й. Робота з обдарованими дітьми: навчально-методичний посібник для студентів денної/заочної форми навчання напряму підготовки «Практична психологія» /С.Й. Костю. - Мукачево : МДУ, 2017. - 81 с. (3,4 др.а)

Анотація.

Навчально-методичний посібник з дисципліни: «Робота з обдарованими дітьми» розрахований для студентів 4 курсу та містить п'ять тем, що розкривають загальні засади поняття обдарованості, історичний огляд психологічних досліджень обдарованості, методи діагностики обдарованості, вікові особливості психічного розвитку обдарованих дітей та їх виховання в сім'ї.

Ключові поняття та терміни, контрольні запитання та завдання, рекомендована література, тести для самоконтролю допомагають усвідомити і засвоїти основи дисципліни та навчити діагностувати ступінь обдарованості.

© МДУ 2017

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Поняття «обдарованість» і «обдарована дитина» у сучасних дослідженнях.	
1.1. Обдарованість – системна якість психіки.....	6
1.2. Обдарована дитина.....	8
1.3. Аналіз «обдарованості» у зарубіжній психолого – педагогічній літературі.....	11
1.4. Ознаки прояву творчого пошуку.....	12
Тема 2. Історичний огляд психологічних досліджень обдарованості.	
2.1. Основні проблеми обдарованості ХХ ст.....	17
2.2. Аналіз вітчизняних і закордонних досліджень проблем обдарованості.....	19
Тема 3. Методи діагностики обдарованості.	
3.1. Актуальність вивчення інтелекту, креативності, соціальної компетентності, психомоторних здібностей, характеристики сімейного та шкільного оточення, досягнення.....	25
3.2. Особливості організації діагностики й обстеження. Індивідуально – природні основи обдарованості.....	27
Тема 4. Вікові особливості психічного розвитку обдарованих дітей. Види обдарованості.	
4.1. Вікові характеристики розвитку обдарованих дітей у віці від двох до шести років.....	33
4.2. Шкала розумового розвитку Біне -Сімона.....	39
4.3. Психологічні і соціальні особливості обдарованих дітей. Основні контури розвитку обдарованості.....	39
Тема 5. Особливості виховання в сім'ї.	
5.1. Методи батьківського впливу.....	47
5.2. Принципи роботи з обдарованими дітьми в сім'ї.....	50
5.3. Роль батьків у вихованні обдарованої дитини в сім'ї.....	51
Ключ до тестів.....	57
Рекомендації та методи діагностики обдарованості.....	58
Словник термінів.....	77
Рекомендована література.....	79

ВСТУП

Обдарованість дитини як системна якість характеризує психіку дитини в цілому. При цьому слід наголосити, що саме особистість та її ціннісні орієнтири ведуть за собою розвиток тієї чи іншої грані обдарованості та визначають, як саме буде реалізовано її потенціал.

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. Виявлення обдарованих дітей – тривалий процес, пов'язаний з аналізом розвитку конкретної дитини.

Обдарованість вивчалась і досліджувалась тисячами вчених, але актуальності своєї дана проблема не втратила і до нашого часу, оскільки її складність не дозволила дослідникам цю проблему вичерпати. Першовитоки вчення цього явища губляться у сивій давнині.

Побудова правильної стратегії роботи з обдарованою дитиною передбачає її всебічне вивчення. Однак, попри всю важливість цього завдання, головна увага дослідників звертається не на комплексне обстеження обдарованої дитини, а на виявлення самого феномена обдарованості. Не заперечуючи потребу в розробці анкет, спрямованих на діагностику дитячої обдарованості, слід відмітити, що така робота може бути лише першим етапом у комплексному вивченні особливої дитини.

Метою вивчення даної дисципліни є розкриття психологічних аспектів поняття обдарованість, набуття вмій визначати вид обдарованості та використання психодіагностичних методів дослідження обдарованості, вивчення вікових особливостей психічного розвитку обдарованих дітей.

В результаті вивчення даного курсу студент повинен:

знати:

- природу обдарованості;
- методи психолого-педагогічних досліджень, методи статистичної обробки результатів психологічних досліджень;
- особистість, її психологічну структуру, самосвідомість особистості, культуру професійного мислення, управління емоційними станами;
- структуру і види діяльності, організаторські здібності,
- психологічну структуру педагогічної, навчальної діяльності;
- психологічні основи організації навчання, учіння.

вміти:

- працювати з обдарованими дітьми та молоддю;
- діагностувати ступінь інтелектуальної та творчої обдарованості;

- надавати рекомендації педагогам та батькам щодо навчання і виховання обдарованих дітей;
- порівняти теоретичну та практичну діяльність;
- виявити міжпредметні зв'язки;

При створенні навчально-методичного посібника використано матеріали досліджень Анджейчак А, Антонюк Л.В., Баракова Ю.Є, Вауліна О.М., Голуб Т.І. та інших.

Тема 1. Поняття «обдарованість» і «обдарована дитина» у сучасних дослідженнях.

- 1.1. Обдарованість – системна якість психіки.
- 1.2. Обдарована дитина.
- 1.3. Аналіз «обдарованості» у зарубіжній психолого – педагогічній літературі.
- 1.4. Ознаки прояву творчого пошуку.

Ключові поняття

Обдарованість, обдарована дитина, сучасні дослідження, прояви творчості, психіка дитини, інтелект, навчання, педагог, виховання, здібності.

Література

1. Вауліна О. М. Закордонний досвід у роботі з обдарованими дітьми / О. М. Вауліна, Є. М. Бурилова // Початкове навчання та виховання. – 2015. – №31-32. – С.36-39.
2. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М. О. Володарська, А. І. Настенко, О. М. Пілаєва, С. М. Полуніна. – Харків : Основа, 2010. – 190 с.
3. Каряка Л. Г. Обдаровані діти, які вони? / Л. Г. Каряка, С. І. Кузіна // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – №1. – С.6-10.
4. Котляревська О. О. Обдарована дитина: знахідка чи проблема / О. О. Котляревська // Педагогічна майстерня. – 2014. – №7. – С.40-47.
5. Кочерга О. Психофізіологія творчості дітей / О. Кочерга. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с.

1.1 Обдарованість – системна якість психіки.

Обдарованість дитини як системна якість характеризує психіку дитини в цілому. При цьому слід наголосити, що саме особистість та її ціннісні орієнтири ведуть за собою розвиток тієї чи іншої грані обдарування та визначають, як саме буде реалізовано її потенціал.

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. Отже, обдарована дитина – та, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (або має передумови для цього) у тому або іншому виді діяльності. У свою чергу необхідним і актуальним у наші дні є розвиток обдарованості – результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованої діяльністю дитини. Обдарованість – якісно своєрідне сполучення здібностей, від якого залежить ймовірність більшого чи

меншого успіху під час виконання тієї чи іншої діяльності. Загально визнаними є сформульовані три ознаки здібностей [10]:

- 1) індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють людину від інших людей;
- 2) особливості по відношенню до успішності виконання діяльності;
- 3) здатність до оволодіння новими знаннями та уміннями.

Лейтес Н.С. під терміном "обдарованість" розуміє набір здібностей. Він вважає, що дитяча обдарованість виявляється у схильності до праці, у гострій потребі дитини займатись певним видом діяльності. До того ж не будь-яка діяльність розвиває, а лише та, у процесі якої виникають позитивні емоції.

Дітей з випереджаючим темпом розвитку, з дуже високою розумовою активністю важко вчити і важко виховувати. Вони часто бувають нетерплячі і поривчасті, більш гостро, ніж інші, реагують на навколишнє середовище.

Більшість батьків і вихователів інтуїтивно відчують, що незвичайний розквіт інтелекту вимагає до себе обережного, уважного ставлення. Але часто вони бувають в деякій розгубленості, не знаючи, як підтримати, зберегти паростки обдарованості, розуміючи, що не тільки надмірне навантаження, але і недовантаження може негативно позначитися на ході розвитку.

Саме їм, найбільш допитливим, часто стає нудно в класі. Вже який вміє читати і рахувати, їм доводиться перебувати в неробстві, поки інші освоюють абетку і початкову арифметику. Звичайно, дуже багато чого залежить від того, як ведеться викладання. [10;8;4]

Як і батькам, вчителю для навчання обдарованих дітей необхідно знати їхні психологічні особливості, перейматися проблемами й інтересами; володіти здатністю їх розпізнавати, активізувати і розвивати, мати віру в учня, бути доброзичливим в оцінці дій учня, вміти поставити себе на місце дитини; бути фахівцем вищого гатунку — володіти предметними психолого-педагогічними і методичними знаннями; мати високий рівень інтелекту, широку ерудицію. Він також має постійно самовдосконалюватись, вчити і вчитись сам: бути ентузіастом, цілеспрямованим, наполегливим, впевненим у своїх силах, принциповим у важливих питаннях і водночас гнучким, коли йдеться про другорядне. Як відомо, лише особистість може виховати особистість і тільки талант може виростити талант.

І на закінчення хочеться звернутися до батьків та учителів: придивіться уважніше до своїх дітей та учнів, може поруч з вами живуть та навчаються справжні таланти та обдаровані особистості, які в майбутньому зможуть розв'язати проблему формування творчого потенціалу суспільства, забезпечать інтенсивний соціальний розвиток та науковий прогрес, дальший розвиток науки і культури, всіх областей виробництва і соціального життя України.

1.2. Обдарована дитина.

Обдарованість — це сукупність здібностей, що дозволяють індивіду досягти вагомих результатів в одному або декількох видах діяльності, що є цінними для суспільства.

Обдаровані люди приносять велику користь суспільству, державі, є її гордістю. Тому перед суспільством, державою, навчальним закладом і сім'єю постає проблема навчання і виховання таких дітей. Пошук обдарованих дітей та створення умов для їхнього розвитку — це комплексна спільна спланована діяльність дорослих: батьків, учителів, керівників гуртків, шкільного психолога.

Для того, щоб якомога раніше виявити обдаровану дитину, батькам та вчителям варто пам'ятати, що така дитина потребує до себе підвищеної уваги, тому що їй властиві особливі риси характеру, особливості у сфері мислення і в навчальній діяльності. Обдаровані діти мають добру пам'ять, особистий світогляд, добре розвинуте абстрактне мислення. В обдарованих дітей гарно розвинута свідомість, теоретичний спосіб мислення. Вони, як правило, дуже активні і завжди чимось зайняті. Прагнуть працювати більше за інших. [13]

Діти боляче сприймають суспільну несправедливість, вони хочуть учитися і досягають у навчанні успіхів, навчання приносить їм задоволення, вони здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю, особливо в галузі літератури, математики, проведенні дослідів, спостережень. Обдаровані діти вміють критично оцінювати навколишню дійсність і прагнуть проникнути в суть речей і явищ. Вони задають багато питань і зацікавлені в позитивних відповідях на них. Обдаровані діти із задоволенням виконують складні і довготривалі завдання, проявляють великий інтерес до читання, мають великий словниковий запас. Завдяки частому звертанню до засобів масової інформації вони в більшості випадків уміють швидко виділяти найбільш значимі відомості, самостійно знайти важливі джерела інформації. Порівняно зі своїми ровесниками вони краще вміють розкривати взаємозв'язки між явищами і сутністю, маніпулювати логічними операціями, систематизувати, класифікувати й узагальнювати. Чимало з них ставлять перед собою завдання, виконання яких вимагає багато часу. Для обдарованих дітей характерне почуття гумору. Вони мають добре здоров'я, у них перебільшені почуття страху, емоційна залежність, емоційна незбалансованість порівняно з їхніми однолітками.

Характер особистісних проблем обдарованої дитини багато в чому визначається особливостями формується у нього самооцінки. Існує думка, що особистісні труднощі обдарованих дітей ще більше ускладнюються у випадках формування у них неадекватно занижену самооцінку своїх можливостей у різних галузях діяльності, у тому числі в спілкуванні. [10;6]

Дослідження видатних у розумовому відношенні дітей показали, що багато хто з них дуже критичні до себе. Володіючи неадекватно низькою самооцінкою, вони часто не тільки не можуть реалізувати свої потенційні здібності, а й стають невстигаючими учнями. Відзначається також, що обдаровані діти дуже вразливі, чутливі до всього, що торкається їх "Я". Вже в ранньому віці вони проявляють підвищену чутливість до спроб зачепити їхнє самолюбство, схильні ставити перед собою завдання, яких не можуть досягти, і важко переживають невдачі.

Самооцінка особистості істотно впливає на прояви і розвиток здібностей дитини. При цьому самосприйняття має два аспекти - знання про себе і ставлення до себе. Самооцінка - найважливіший фактор детермінації поведінки дитини, вона багато в чому визначає спрямованість його діяльності, особливості спілкування з іншими людьми.

У плані фізичного розвитку помічений високий енергетичний рівень і низька тривалість сну. Їх моторна координація часто відстає від пізнавальних здібностей. [12;19]

Батьками, першими помічають обдарованість своїх дітей, описуються наступні поведінкові характеристики: рання мова; вживання складних слів; раннє освоєння рахунку або читання; величезна цікавість; цінний пам'ять; швидке сприйняття та уяву.

Дитина відрізняється гостротою мислення, спостережливістю і винятковою пам'яттю, проявляє виражену і різнобічну допитливість, часто з головою поринає в те чи інше заняття, охоче і легко вчиться, виділяється вмінням добре викладати свої думки, демонструє здатності до практичне додатком знань, знає багато, про що його однолітки і не підозрюють, виявляє виняткові здібності до вирішення завдань.

Читання: дитина часто обирає своїм заняттям читання, використовує багатий словниковий запас і складні синтаксичні структури, подовгу зберігає увагу, коли йому читають; здатний довго утримувати в пам'яті символи, букви і слова; виявляє незвичайний інтерес до написання імен, букв і слів; демонструє вміння читати. Математика: проявляє великий інтерес до обчислень, вимірювань, зважуванню або упорядкуванням предметів; проявляє незвичайне для свого віку розуміння математичних відносин; демонструє легкість у сприйнятті і запам'ятовуванні математичних символів (цифр і знаків); з легкістю виконує найпростіші операції додавання і віднімання; розбирається: у вимірі часу або грошей; часто застосовує математичні навички: і поняття в процесі занять, які не мають відносин до математики. Природознавство: уважний до предметів і явищ; проявляє великий інтерес або виняткові здібності до класифікації; може довго зберігати увагу до предметів, пов'язаних з природознавством і природою; часто ставить питання про походження або функції предметів; проявляє великий

інтерес до природничих дослідів експериментів: демонструє. випереджувальний його вік розуміння причинно-наслідкових зв'язків; добре схоплює абстрактні поняття. [1]

Батьки можуть подумати, що їхня дитина обдарована, коли малюк добре все запам'ятовує або проявляє нестандартне для свого віку мислення. Але часто трапляється, що діти, які в малому віці мали всі задатки геніальності, в майбутньому стають звичайними людьми. І навпаки, ті, кого в школі засуджували і вважали навіть розумово відсталими, можуть у майбутньому перетворитися в Нобелівських лауреатів. Прикладів цьому маса.

Менделєєв не міг вступити до університету і кілька разів поспіль «завалив» іспити з хімії. Елтона Джона в Академії юних музичних дарувань вважали повною бездарністю і, завдяки вірі його мами в талант своєї дитини, він став геніальним музикантом. Томаса Едісона вигнали з першого класу школи, так як вчителі вважали його розумово відсталим, і його освітою займалася мама. У підсумку виріс геніальний фізик і інженер, що придумав першу лампу розжарювання і удосконалив телеграф і телефон. Альберта Ейнштейна теж вважали розумово відсталим: він пізно почав розмовляти, ні з ким не спілкувався, а вчителі були впевнені, що з нього нічого путнього не вийде.

Фахівці стверджують, що можна виділити кілька ознак обдарованості маленької людини. Це:

1. Незвичайна, як для дитини, проникливість і допитливість;
2. Чудовий ступінь суджень і міркувань;
3. Здатність малюка бачити зв'язок між поняттями;
4. Раннє вміння читати;
5. Великий словарний запас;
6. Гостра спостережливість;
7. Розвинуте почуття етики і моральних цінностей;
8. Відмінне почуття гумору;
9. Швидке оволодіння базовими навичками;
10. Прояв особливих здібностей у одній або декількох сферах, таких як музика, мистецтво, наука, мови, комп'ютерна грамотність або математика.

Розвиток індивідуальних здібностей і обдарованості дітей, забезпечення умов їхньої самореалізації є одним із завдань педагогічних працівників школи, яке потребує конкретної розробки практичних заходів. [7;3]

На шкільному рівні вчителі та класні керівники повинні:

1. визначити мету, створити план і режим роботи школяра, забезпечити циклічність, тривалість навчання згідно з віковими та індивідуальними особливостями обдарованої дитини;

2. забезпечити наукову насиченість змісту освіти відповідно до можливостей, нахилів, інтересів та потреб обдарованого учня;
3. розробити і впровадити індивідуально-розвивальні стратегії та форми організації навчально-виховного процесу, різнорівневі програми;
4. модернізувати методи, засоби навчання, віднайти нові дидактичні технології, спрямовані на активізацію пізнавально-творчих потенцій обдарованих дітей;
5. стимулювати постійний самоаналіз та самоосвітню діяльність учня;
6. сприяти психолого-педагогічній освіті батьків обдарованих дітей;
7. створювати умови для отримання додаткової освіти в позашкільних закладах з певного напрямку обдарованості.

1.3 Аналіз «обдарованості» у зарубіжній психолого - педагогічній літературі.

Обдарованість вивчалась і досліджувалась тисячами вчених, але актуальності своєї дана проблема не втратила і до нашого часу, оскільки її складність не дозволила дослідникам цю проблему вичерпати. Першовитоки вчення цього явища губляться у сивій давнині. Однією з перших спеціалізованих психологічних праць у європейській традиції в даній галузі можна вважати книгу іспанського лікаря Хуана Уарте (1529 – 1592) “Дослідження здібностей до наук”, яка побачила світ у 1575 році. В цій роботі Хуан Уарте порушив чотири основних питання: “ .які види обдарування є притаманними людському роду . які мистецтва і науки відповідають кожному обдаруванню, зокрема . за якими ознаками можна упізнати відповідне обдарування”. Німецький вчений-енциклопедист Крістіан Вольф (1679 – 1754) пов’язував поняття про здібності з ідеєю спонтанної активності душі, розглядаючи у єдиному контексті те, що сучасні психологи відносять до здібностей та мотивів. Історія розвитку досліджень і практики навчання обдарованих і талановитих дітей у вітчизняній психології охопила всю систему проблем і завдань, які вивчаються у наші дні. Причому, на початковому дореволюційному і першому післявоєнному етапах, ці дослідження були включені в систему міжнародних і європейських досліджень.

Проте, психолого-педологічні дослідження були “закриті” разом з наукою педологією в 1936 році видатною постановою “Про педологічні перекирення в системі Наркомпросу”. Однак, ні одна постанова не може повністю зупинити рух науки. У вітчизняній літературі з психології широко відомі праці Б.М. Теплова, А.Г. Ковальова, В.Н. Мясіщева, Н.С. Лейтеса та інших, присвячені вивченню і дослідженню різних аспектів проблеми обдарованості. В 60-70 – ті роки психологами були проведені дослідження, які дозволили, отримати багатий матеріал з проблем психологій творчості, запальних і спеціальних здібностей, психології і психофізіології індивідуальних відмінностей творчого розвитку

особистості на різних етапах її становлення. 80 – ті роки - відбувається практичне використання знань про природу обдарованості, психологічних законів і засобів стимулювання творчості для вдосконалення змісту і методів навчання обдарованих дітей. В США вже в 50-60 роках була розпочата розробка дорогоцінних програм, призначених забезпечити повноцінний розвиток творчого потенціалу обдарованої дитини, розроблені програми у галузі диференційованого навчання (Д. Гільфорд, П. Торренс, К. Тейлор, Л. Термен, С. Майлз та ін). В 70-ті роки психологічні дослідження ще більше перемістились в галузь освіти, що в подальшому дало відчутні результати. Однак, до цих змін пройшов чималий час.

У поглядах різних вчених, зокрема психологів, на дане явище обдарованості є чимало розбіжностей. Так, за Б.М. Тепловим, “обдарованість . якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності.” В.Д. Шадриков виділяє спеціальну обдарованість та обдарованість загальну: “ . спеціальна обдарованість – якісно своєрідне поєднання здібностей, яке створює можливість успіху в діяльності, загальна обдарованість – обдарованість до широкого кола діяльностей чи якісно своєрідне поєднання здібностей від яких залежить успішність різних діяльностей”. [2;9]

За визначенням Е. Фрома, креативність – це здатність дивуватися, відшукувати рішення в нестандартній ситуації, спрямованість на нове і вміння глибоко усвідомлювати власний досвід. “Всередині” феномену креативності виділяють його потенційні і актуальні “іпостасі”, а також принципово їх розділяють. Це пов’язано з процесами освоєння носієм потенційної креативності того чи іншого(нового для нього) соціальнозначимого виду діяльності. Зовнішні фактори можуть мати істотний формуючий вплив на такі компоненти креативності, як мотиваційний, когнітивний і поведінковий. Мотивація креативної поведінки складається в ранньому дитинстві; вона пов’язана з переживанням почуття деміурга (“Я можу”, “ У мене не виходить”), з прийманням (не відторгненням) власних недоцільних бажань. [3;7]

1.4 Ознаки прояву творчого пошуку.

Гуманістичні психологи стверджують, що творчі люди характеризуються емоційною і соціальною зрілістю, високою адаптивністю, врівноваженістю, оптимізмом і т. д., але більшість експериментальних результатів протирічать цьому. Згідно моделі творчого процесу, креативи можуть бути схильні до психофізичного виснаження під час творчої активності, так як творча мотивація працює за механізмом позитивного зворотного зв’язку, а раціональний контроль емоційного стану під час творчого процесу послаблений. Таким чином, єдине, що обмежує творчість – це виснаження психофізіологічних ресурсів (ресурсів

безсвідомого), що призводить до крайніх емоційних станів. Ф. Баррон стверджує, що для того, щоб бути творчим, треба бути трохи невротиком; як наслідок емоційні порушення, які викривляють нормальне бачення світу, створюють передумови для нового підходу до дійсності. В.Н. Дружинін вважає, що тут переплутані причини і наслідки: невротичність є побічним результатом творчої активності. На основі досліджень К. Тейлера і Р. Б. Кеттела було виявлено чіткий розподіл особистісних проявів творчої поведінки в мистецтві та науці. Крім цього діяльність бізнесмена більш подібна до діяльності вченого (за своїми творчими проявами), потім до діяльності художника, артиста, літератора і т.д. Причому, особистісні прояви креативності поширюються на багато областей людської активності. Як правило, творча продуктивність в одній основній для особистості області супроводжується продуктивністю в інших областях. Вчені і бізнесмени в середньому краще контролюють свою поведінку і менш емоційні і чутливі, ніж діячі мистецтва (Дружинін В.Н.). [4]

Талановиті діти – це величезне загальнолюдське багатство, неоціненний національний статок. Це учні, в яких добре розвинена пам'ять. Вони запам'ятовують великий об'єм матеріалу і надовго його зберігають. Недаремно Т. Едісон говорив: "Творчість – це десять відсотків натхнення і дев'яносто відсотків важкої праці". Отже, кожна людина від природи наділена здатністю до творчості, творчим потенціалом, тому що творчість лежить в основі як загального розвитку природи, еволюції, так і в розвитку кожної окремої особистості, в її само здійсненні. Мають бути задіяні і потреби, до того ж – повною мірою. Щоб відчувати себе здоровою в психологічному сенсі людиною, треба задіяти свої, вроджені здібності. Але кожна людина наділена не лише задатками до певних видів діяльності, а загальними здібностями до всіх видів людської діяльності, творчої зокрема.

Якщо спостерігати за дітьми та проаналізувати їхню діяльність, можна помітити, що все, чим вони займаються, є своєрідною творчістю: дитина пізнає властивості оточуючих предметів; «грає» зі словами, промовляючи низку звуків рідної мови, й створює незвичні слова; експериментує з різними матеріалами; просто грає [17]. У грі малюк має змогу поекспериментувати, багаторазово виконати будь-яку дію, від якої він отримує задоволення і, можливо, різні результати. Якщо будь-яку справу малюка розглядати як своєрідну гру - творчість, то у ній будуть розвиватися такі важливі характеристики, як:

- Швидкість думки – здатність до генерування якнайбільшого числа ідей. Фактично – кількість ідей, що виникають за одиницю часу.
- Гнучкість мислення – здібність легко переходити від полярних за змістом явищ одного класу до іншого. У процесі творчості необхідно вміти гнучко змінювати стратегію й тактику творчого пошуку, переключатися з однієї ідеї на

іншу, вмiти переносити iдеї з одного об'єкта на iнший i бути говим до отримання парадоксального рiшення;

- Оригiнальнiсть – здатнiсть формувати новi, неочiкуванi iдеї, що вiдрiзняються вiд загальноприйнятих;
- Смiливiсть – здатнiсть сприймати рiшення в ситуацiях невизначеностi;
- Допитливiсть – вiдкритiсть та iнтерес до бiльш глибокого вивчення окремих видiв дитячої дiяльностi: образотворчої, музичної, театральної, лiтературної тощо.

У методичнiй лiтературi згадується ще одне поняття, пов'язане з творчiстю - творчi здiбностi. Як визначив Е. Фромм – це «...здатнiсть дивуватися, пiзнавати, вмiння знаходити вихiд iз нестандартних ситуацiй; це спрямованiсть на вiдкриття нового й здатнiсть глибокого усвiдомлення». [4;8]

Дитина, яка має досить високий iнтелект, може бути творчою, а може i не виявити яскраво розвинених здiбностей. Такою самою мiрою творчо обдарована дитина може мати й не досить високий загальний рiвень iнтелекту.

Бiльшiсть авторiв, що дослiджують творчiсть (Дж. Гiлфорд, Е. Торренс), видiляють чотири ознаки творчої обдарованостi: оригiнальнiсть iдеї i продуктiв, гнучкiсть словесного i образного мислення, здатнiсть знаходити iдеї в складних i обмежених ситуацiях. Цi ознаки характеризують i дитячу творчiсть. Оригiнальнiсть, як здатнiсть до нового, незвичного i нестандартного вирiшення проблем дуже яскраво виявляється вже на рiвнi старшого дошкiльного вiку. Шестирiчки граються: вмить книжки, якi дiти розклали одна за одною, перетворилися на «рiчку», яку дiвчатка переходили, злякано пiднимаючи платтячка, щоб iх не замочити. Важко повірити, що вони йдуть не по водi.

Що стосується творчих можливостей дiтей, то вони реалiзуються в рiзних видах iх дiяльностi, а саме: в грi, навчаннi, спiлкуваннi, трудовiй дiяльностi.

Так, граючись, дитина створює у своїй уяві певнi «продукти», реалiзує бажану задумку, продукує багато iдеї. Вона почувається вiльно i не скута досвiдом, знаннями, не обмежена заборонами, якi не дозволяють їй вiльно розпоряджатися предметами, матерiалами тощо. Через такий iгровий тренiнг творчостi проходить кожна дитина, i вiн їй необхідний, адже саме в iгровiй дiяльностi дитина навчається бачити не лише стандартнi способи використання тих чи iнших предметiв. Так, кубики — це цегла для будування будинку, гаража, з них можна зробити машину, вони можуть перевiлитися на паркан, колодязь, потяг, лiтак — у що завгодно. Отже, дитяча творчiсть, хоча й не дає об'єктивно значущих продуктiв, але за своєю психологiчною сутнiстю, перебiгом i суб'єктивним переживанням не вiдрiзняється вiд «дорослої» творчостi.

Ще одна з ознак творчостi — образна гнучкiсть як здатнiсть змiнити форму об'єкта так, щоб побачити новi його можливостi, дуже яскраво виявляється в дитячiй творчостi. В дитячому вiцi образна гнучкiсть — це найтипiвiша форма

прояву творчості. Адже дитяче мислення переважно образне, дитина ще чуттєво сприймає навколишній світ. Вона на кожному кроці перевтілює об'єкти в нові образи, помічає в предметах те, чого не бачать дорослі. «Мамо, мамо, я тобі приніс маленьке тигренятко, — і показує порожню долоню. — Воно обідатиме зі мною, а потім я його покладу спати і розповім казку», — говорить матері шестирічний хлопчик. Мама змушена поставити на стіл ще одну тарілку, виделку і ложку — адже треба нагодувати «тигрень». [3;5;9]

Семантична, або словесна гнучкість мислення, виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення. Дитина ставить до мовних форм — слова і висловлювання — як до живих об'єктів. Так, наприклад, одяг у дитини асоціюється з тим конкретним пальтечком, платтячком, курточкою, в які її одягають; меблі — це конкретний стіл, стілець, шафа тощо. Таке образне сприймання нового матеріалу і є основою мовної творчості дітей. Крім того, дитина дуже жваво реагує на словесні рими, що відбивається на мовній творчості: складанні віршиків, нових слів та ін.

Творчі здібності вчені аналізують як психологічні особливості дитини, які сприяють оволодінню цією діяльністю. Важливо визначитися, які вміння потрібно сформувати в дітей, щоб вони відчували свободу своїх дій у творчості, мали можливість проявити творчість, успішно здійснювати цю діяльність.

Питання та завдання для самостійного опрацювання

1. Теоретичні аспекти вивчення дитячої обдарованості.
2. Психологічні теорії обдарованості.
3. Гендерні відмінності обдарованості.
4. Особливості особистісних чинників обдарованих дітей.

Завдання для самоконтролю.

I. Що істотно впливає на прояви і розвиток здібностей дитини?

1. Оригінальність;
2. Самооцінка;
3. Допитливість;
4. Креативність.

II. Ознакою прояву творчості дитини є:

1. Гнучкість мислення;
2. Спостережливість;
3. Комунікабельність;
4. Допитливість.

III. Кому належать слова: "Творчість – це десять відсотків натхнення і дев'яносто відсотків важкої праці"?

1. К. Тейлор;
2. Т. Едісон;
3. В. Дужинін;
4. Ф. Баррон.

IV. Хто пов'язував поняття про здібності з ідеєю спонтанної активності душі, розглядаючи у єдиному контексті те, що сучасні психологи відносять до здібностей та мотивів?

1. Т. Едісон;
2. В. Дружинін;
3. Е. Фромм;
4. К. Вольф.

V. Де була розпочата розробка програм, призначених на забезпечення повноцінного розвитку творчого потенціалу обдарованої дитини?

1. У Франції;
2. В Росії;
3. В США;
4. В Лондоні.

Тема 2. Історичний огляд психологічних досліджень обдарованості.

2.1. Основні проблеми обдарованості ХХ ст..

2.2. Аналіз вітчизняних і закордонних досліджень проблем обдарованості.

Ключові поняття

Обдарованість, дослідження, концепції, інтелект, проблема обдарованості.

Література

1. Антонюк Л. В. Особливості роботи з обдарованими дітьми / Л. В. Антонюк // Шкільна бібліотека. – 2016. – №5. – С.41-43.
2. Бухлова Н. Обдарована дитина. Психолого-педагогічний супровід / Н. Бухлова. – К. : Шкільний світ, 2013. – 104 с.
3. Котляревська О. О. Обдарована дитина: знахідка чи проблема / О. О. Котляревська // Педагогічна майстерня. – 2014. – №7. – С.40-47.
4. Матвійчук В. Виявлення та підтримка обдарованих дітей / В. Матвійчук // Психолог. – 2014. – №9. – С.18-19.
5. Пелех Н. В. Обдарована дитина : заняття з розвитку творчих здібностей дошкільників старшого віку / Н. В. Пелех // Дошкільний навчальний заклад. – 2015. – №9. – С.7-14.

2.1. Основні проблеми обдарованості ХХ ст.

Обдарована дитина — зовсім не означає, що вона щаслива, успішна в майбутньому та реалізована. Як батькам підтримати обдаровану дитину?

Навіть батьки таких дітей не розуміють, як підтримати обдаровану дитину в прагненні до освоєння оточуючого світу так, щоб не пригнітити її творчі здібності та не перебільшити із кількістю завдань, лишивши дитя спілкування з однолітками та безтурботного дитинства. Помітивши дар у своєї дитини, батьки одразу ж перетворюють її в свою візитну картку, намагаючись втілити в ній все те, чого не змогли досягти самі.

Нажаль, освітні програми не придатні для навчання талановитих дітей; деякі з учнів стають «незручними» для вчителів, оскільки є досить непосидючими та енергійними, іноді знають більше за викладача, задають незручні питання, на які батьки та вчителі не можуть відповісти. На якомусь етапі дитині стає нецікаво на уроках в школі. [10;13]

На прийомах чую: «Я хочу бути таким, як усі!» — не хочуть виділятися і проявляти себе, оскільки більшість із оточення не розуміють та не підтримують їх. Талановиті діти, як правило, у колективі тримаються осторонь – їм взагалі нецікаво з однолітками. Загляньте в їх сумні очі! Як правило, такі діти самотні,

часто стають жертвами психоемоційного насилля з боку однолітків — на них тиснуть однокласники, обзивають «ботаніками», «очкариками». Якщо треба списати — забирають зошити, а далі розмова коротка: «Ти ж в контакті не сидиш, таку музику не слухаєш, на дискотеку не ходиш! Про що з тобою говорити?»). Доречі, дорослі не часто втручаються у такі «розбирання», намагаючись припинити «травлю», «нехай самі...» — кажуть вчителі. Відтак, дитина залишається сам-на-сам із своєю відчуженістю. Багато з них мають безліч психоемоційних розладів – вони скаржаться на біль у животі, на запаморочення, головний біль, хронічні ангіни та бронхіти, що символізують пригнічені почуття жалю та образи.

Статистика така, що значна кількість втрачає свій дар вже до підліткового віку, деякі з них кінчають життя трагічно. Навіть у дорослому віці вони найчастіше самотні — їм складно знайти співрозмовників, побудувати стосунки з протилежною статтю, оскільки навички комунікації сформовані недостатньо ще з дитинства. [6;10]

Батьки хочуть, аби дитина частіше проявляла свій талант. А завдання має бути інше: вкласти в них знання, всебічно розвиваючи, обов'язково знайти оточення для цікавого спілкування. А далі дитина має вибрати сама — куди йти у майбутньому. Часто все відбувається навпаки – дитя прагне малювати, а батьки вибрали для неї «модну» професію. Доля скалічена — бачимо алкоголіків-юристів або бухгалтерів, що страждають від головного болю.

Глобальні соціально-економічні перетворення у нашому суспільстві виявили потребу в людях творчих, активних, не ординарно мислячих, які здатні нестандартно вирішувати поставлені завдання та на основі критичного аналізу ситуації формулювати нові перспективні задачі.

Проблема раннього виявлення та навчання талановитої молоді пріоритетна в сучасній освіті. Від її вирішення залежить інтелектуальний та економічний потенціал держави. В сучасних умовах навчально-виховного процесу вивчення і використання індивідуальних особливостей дітей набувають все більшого значення. Сьогодні завдання освіти більше спрямовані не на оволодіння все зростаючою сумою знань, а на розвиток здібностей і пізнавальних інтересів школярів, підвищення їх активності в пізнавальній і практичній діяльності. Ефективність же такої навчальної роботи залежить, перш за все, від ступеня індивідуалізації пізнавальної діяльності, яка забезпечує відповідність вимог до кожного учня за його можливостями. [4;19]

За роки існування незалежної Української держави ситуація суттєво змінилася. Серед завдань реформування системи освіти одне з провідних місць посіла проблема формування нової генерації національної еліти. Сьогодні під керівництвом академіка В. О. Моляко та його послідовників О. І. Кульчицької,

М. А. Гнатка, О. Л. Музики та ін. в Україні створено вітчизняну наукову школу, яка займається дослідженням проблеми обдарованості та розвитком творчого потенціалу особистості.

Проблема обдарованості знаходиться у центрі уваги психологів та педагогів вже достатньо тривалий час. Перші кроки у розв'язанні даного питання було зроблено ще у другій половині XIX століття, коли побачила світ книга Ф. Гальтона "Спадковість таланту. Її закони і наслідки" (1869). Сьогодні ж проблема виховання обдарованої особистості стала невід'ємною частиною нашого життя, нагальною потребою сучасного етапу розвитку людства, від вирішення якої певною мірою залежить і подальший розвиток нашої цивілізації.

2.2. Аналіз вітчизняних і закордонних досліджень проблем обдарованості.

Обдарованість вивчалась і досліджувалась тисячами вчених, але актуальності своєї дана проблема не втратила і до нашого часу, оскільки її складність не дозволила дослідникам цю проблему вичерпати. Першовитоки вчення цього явища губляться у сивій давнині. Найважливішою особливістю сучасного розуміння обдарованості є те, що вона розглядається не як статична, а як динамічна характеристика особистості. За небезпідставним твердженням Ю.Д. Бабаєвої, А.І. Савенкова, В. Шебеко обдарованість існує лише в руховому розвитку. Таке розуміння привело до створення теоретичних моделей обдарованості, які поряд з таким фактором, як потенціал особистості покладено фактори середовища. До таких може бути віднесена модель Ф. Монкса - «мультифакторна модель обдарованості», головне місце в якій автор приділяє факторам мікросередовища (сім'я, школа, однолітки).

А. Тампенбаум підкреслює, що саме по собі наявність видатних творчих та інтелектуальних здібностей не може гарантувати реалізацію особистості у творчій діяльності. Для цього необхідна взаємодія п'яти умов, включаючи внутрішні і зовнішні фактори: фактор «g» або загальні здібності; спеціальні здібності в конкретній галузі; неінтелектуальні характеристики (особистісні, вольові якості); випадкові фактори. [7;8;11]

«Структура інтелекту» Дж. Гілфорда лягла в основу багатьох концепцій діагностики, навчання і розвитку обдарованих дітей зарубіжної педагогічної теорії і практики. Її розглядають як одну з найвідоміших серед усіх коли-небудь запропонованих моделей інтелекту. Гілфорд класифікує прояви (фактори) інтелекту, в основі чого бачить виділення основних видів, інтелектуальних процесів і виконуваних операцій. Цей підхід дозволяє об'єднати п'ять великих груп інтелектуальних здібностей: пізнання, пам'ять, конвергентне мислення, дивергентне мислення, оцінка. Другий спосіб даній класифікації, запропонований

вченим відповідає виду матеріалу: образне, символічне, семантичне, поведінкове. Запропоноване вченим розподіл мислення на конвергентне і дивергентне стало суттєвим кроком у диференціації складових розумових здібностей, сприяла більшому їх розумінню. Це поклато початок розділенню понять «інтелектуальна обдарованість» і «творча обдарованість».

Американський учений Л. Термен, автор самого грандіозного за своїми масштабами довготривалого дослідження обдарованості прийшов до висновку, що наявність високого інтелекту не є єдиною умовою для успіху у творчій діяльності. У розробленій ним концепції обдарованості присутній триада: творчі здібності, творчі вміння, творча мотивація. Розроблені ним діагностики креативності широко застосовуються у всьому світі при ідентифікації обдарованих дітей. У рамках заснованої С. Холлом педології, Ф. Гальтон, Г. Доманом, В.В. Клименко, Е. Томасом та іншими вченими було розвинене напрям «фізичного інтелекту», згідно з яким обдарованість визначалася особливостями сенсорних процесів. Концепція Домана акцентує увагу на шести життєво важливих функціях: рухові навички, мовні навички, мануальні, візуальні, слухові і тактильні навички. «Саме здійснення шести цих функцій і служить життєвим тестом на недорозвиненість, нормальність, обдарованість», - пише дослідник, виключаючи при цьому вплив середовищних факторів. Даний підхід і запропоновані автором методики дають хороший практичний ефект.

Найпопулярнішою за останнє десятиліття вважається концепція обдарованості Дж.Рензуллі, де обдарованість є поєднання трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, креативності та наполегливості з урахуванням ерудиції і сприятливого навколишнього середовища. Дана модель відрізняється демократичністю, що дозволяє відносити до категорії обдарованих осіб, успішних хоча б по одному з параметрів. Саме Рензуллі термін «обдарованість» замінено на поняття «потенціал». Тому цю концепцію можна позначити універсальною схемою розробки системи виховання та навчання не тільки обдарованих, але і всіх дітей. Дана концепція в модифікованому вигляді присутня в більшості сучасних зарубіжних концепцій обдарованості. [11]

Найбільш ефективною в педагогічному відношенні німецький вчений К. Хеллер вважає багатофакторну модель обдарованості. Так звана «Мюнхенська модель» включає: фактори обдарованості (інтелект, креативність, соціальну компетентність та ін); фактори середовища, досягнення (спорт, мови, науки тощо) і некогнітивних особистісних особливостей (подолання стресу, мотивація досягнень, стратегія роботи і навчання). У рамках реалізації президентської програми «Обдарована дитина» у нашій країні була розроблена «Робоча концепція обдарованості», метою якої було увібрати всі кращі досягнення вітчизняної та зарубіжної психології. До створення моделі була залучена велика група

авторитетних вчених Д.Б. Богоявленська, В.Д. Шадриков та багато інших, роботу яких слід розглядати, як що підлягає подальшій розробці. У рамках «Робочої концепції обдарованості» особливо цікавим є вистава «ядра обдарованості» у вигляді двох компонентів - інструментального і мотиваційного. Автори продуктивно провели поділ інтелекту і креативності всередині інструментального компонента обдарованості.

Проблема сутності видів обдарованості вивчалася в роботах Н.С. Лейтеса, Е. Меймана, В. Штерна, П. Торренса, І. Торндайка та інших вчених. За Лейтес, загальна (розумова) обдарованість в залежності від типу завдань була умовно розділена на два види - пізнавальна (інтелектуальна), демонстрована дітьми при вирішенні розумових завдань, і творча - при вирішенні завдань на уяву. Дослідження показали, що високий рівень загальної розумової обдарованості характеризується наявністю й інтелектуальної, і творчої обдарованості, кожна з яких може бути виражена у дитини в різному ступені. Поряд із загальною обдарованістю, набором універсальних для будь-яких видів діяльності здібностей, існує спеціальна обдарованість, коли людина обдарована в будь-якій одній сфері діяльності (музичної, художньої, рухової та ін) і практично не придатний до іншої. Даний вид обдарованості в природі у край рідкісний, але йому приділяється пильна увага практиків, так як саме спеціальні здібності мають провідне значення в загальному розвитку людини. Автори «Робочої концепції обдарованості» пропонують розглядати дитячу обдарованість ще в одному аспекті - наскільки вона в даний час проявлена дитиною. Обдарованість, що виявляється в діяльності дитини явно і чітко, називають явною, і, навпаки - в замаскованій формі - прихованої обдарованістю. Інша градація - актуальна та потенційна обдарованість. Виявлену, очевидну обдарованість, тобто помічену психологами, педагогами, батьками, називають актуальною, а дітей з даним видом - талановитими. Обдарованість, що представляє собою лише певні психічні можливості (потенціал) для високих досягнень, але не може бути реалізована в даний момент в силу своєї функціональної недостатності, називають потенційною. За часом свого прояву розрізняють ранню та пізню обдарованість. Численні приклади відомих особистостей, які проявили свої видатні здібності в ранньому дитинстві: А. Моцарт, Г.В. Лейбніц, В. Гюго, І.І. Мечников та інші. Не менш часто люди, що не проявили себе в дитячі роки, досягали успіхів у зрілому віці. Це Н. Коперник, І.А. Крилов, Аксаков і т.д. [7;15]

У поняття «дитяча обдарованість», на думку А.М. Матюшкіна, Дж. Рензеллі та інших вчених, є аналог «потенціал особистості». І про визначення рівня обдарованості, ступеня розвитку цього потенціалу, можна говорити стосовно до кожної дитини.

За результатами досліджень психології інтелекту М.А. Холодної, існує 6 категорії обдарованих дітей: кмітливі, блискучі учні, креативи, компетентні, талановиті і мудрі. Ю.Е. Гільбух, ґрунтуючись на попередніх дослідженнях обдарованості, виділяє риси загальної розумової обдарованості: надзвичайно ранній прояв високої пізнавальної активності і допитливості, швидкість і точність виконання розумових операцій, обумовлена стійкістю уваги і оперативної пам'яті, сформованість навичок логічного мислення, багатство активного словника, оригінальність. У роботах багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених відзначений і описаний ряд аналогічних характеристик. Аналізуючи дослідження Л.І. Божович, Л.А. Венгера, Д.Б. Богоявленської, А.М. Матюшкіна, В. Вундра і багатьох інших А.І. Савенков виявив особливості психічного розвитку обдарованих дітей, ділячи їх на пізнавальні і психосоціальні.

В ХХ ст. Реальна цінність будь-якого творчого продукту визначалась не вкладом в "скарбницю світової культури", а тим, в якій мірі вона може служити матеріалом для тиражування (в репродукціях, телефільмах, радіо і т.д.). Тому існують неприємні для інтелектуалів різниці в доходах представників так званого "виконавчого мистецтва" (балет, музичне виконання та ін.). Але завжди спільна закономірність перекривається індивідуальними розмежуваннями. Якщо О.С. Пушкін і Дж. Байрон успішно торгували своїми творіннями, а В. Гюго був мільйонером, то Флобер не заробляв на своїх працях, а видання деяких навіть оплачував. Група молодих учених - Дж. Гілфорд, П. Торренс, Ф. Баррон, К. Тейлор й ін. - здійснила ряд досліджень, які окреслили нові границі в психології творчої обдарованості й сприяли об'єднанню теоретичних досліджень по психології індивідуальних розходжень і практичних робіт для побудови нових навчальних програм в області диференційованого навчання. До початку 70-х рр. психологія індивідуальних розходжень стає практичною наукою. Дослідження стрімко переміщуються у галузь освіти. Наприкінці 70-х - початку 80-х розвивається вже зовсім нова, прикладна область психології - психологія талановитих, але не встигаючих у навчанні дітей, у якій вивчаються причини затримок у розвитку талантів у дитячі роки й методи надання психологічної допомоги. Роботи Дж. Гілфорда показали, що до кінця школи багато обдарованих дітей проходять через важкі стани депресії, тому що змушені маскувати від однолітків і дорослих свою обдарованість. Обдаровані діти випробовують у школі "дискримінацію" через відсутність диференційованого навчання, через орієнтацію школи на середнього учня, через зайву уніфікацію програм. На початку 80-х був здійснений великий міжнародний проект по розвитку можливостей високо обдарованих дітей прогнозувати майбутнє, програвати ситуації ризику й можливі виходи з таких ситуацій.

Питання та завдання для самостійного опрацювання

1. Перші дослідження з вивчення обдарованості поч..XX ст.;
2. Психологічні принципи розвитку творчості дітей (Н. Лейтес, Н. Поддьяков, Д. Узнадзе, В. Моляко).
3. Психологічні теорії обдарованості;
4. Мистецька обдарованість;
5. Поняття інтелекту;

Завдання для самоконтролю.

I. У якому столітті були здійснені перші кроки щодо вирішення проблеми обдарованості?

1. XX ст.;
2. XIX ст.;
3. XVIII ст.;
4. У другій половині XIX ст.

II. Хто з перерахованих вчених створив «мультифакторну модель обдарованості»?

1. Ф. Монкса;
2. Дж. Гілфорд;
3. Ю. Е. Гільбух;
4. Л. Термен.

III. Хто з вчених зробив висновок, що наявність високого інтелекту не є єдиною умовою для успіху у творчій діяльності?

1. Ф. Монкса;
2. Дж. Гілфорд;
3. Ю. Е. Гільбух;
4. Л. Термен.

IV. Концепція обдарованості _____, де обдарованість є поєднання трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, креативності та наполегливості з урахуванням ерудиції і сприятливого навколишнього середовища.

1. Л. Тернер;
2. Ю. Е. Гільбух;
3. Дж. Рензулі;
4. М. Вебер.

V. У яких роках почала розвиватися прикладна область психології - психологія талановитих?

1. 70-х – 80-х XX ст.;

2. 90-х – 80-х XX ст.;
3. 20-х XX ст.;
4. 30-х – 40-х XX ст.

Тема 3. Методи діагностики обдарованості.

3.1. Актуальність вивчення інтелекту, креативності, соціальної компетентності, психомоторних здібностей, характеристики сімейного та шкільного оточення, досягнення.

3.2. Особливості організації діагностики й обстеження. Індивідуально – природні основи обдарованості.

Ключові поняття

Метод, обдарованість, інтелект, креативність, психомоторні здібності, шкільне оточення, діагностика, обстеження.

Література

1. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах // Обдарована дитина. - 2000. - №5. - С.8-13.

2. Балл Г.О. Про визначальні характеристики здібностей і принципи їх врахування у навчально-виховній роботі // Психологія. - К.: Дніпро, 1992. - Вип.32.

3. Барко В., Панок В., Лазаревський С. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навчально-виховному процесі: Методичні рекомендації. - Тернопіль, 2000. - 85 с.

4. Барко В., Тютюнников А. Як визначити творчі здібності дитини? - К., 1991. - С.79.

3.1. Актуальність вивчення інтелекту, креативності, соціальної компетентності, психомоторних здібностей, характеристики сімейного та шкільного оточення, досягнення.

Побудова правильної стратегії роботи з обдарованою дитиною передбачає її всебічне вивчення. Однак, попри всю важливість цього завдання, головна увага дослідників звертається не на комплексне обстеження обдарованої дитини, а на виявлення самого феномена обдарованості. Не заперечуючи потребу в розробці анкет, спрямованих на діагностику дитячої обдарованості, слід відмітити, що така робота може бути лише першим етапом у комплексному вивченні особливої дитини.

Крім тестування, застосовуються моделі діагностики дітей шляхом довготривалих спостережень за ними. Діагностика обдарованості ґрунтується на здібностях, інтересах і манері засвоєння матеріалу. Спостереження спрямовані на виявлення переваг учня, а не на його недоліки.

Для виявлення обдарованості можна скористатись і комплексною діагностикою, популярною серед учених та практиків усього світу. Вона стимулює процес самопізнання, самовиховання та самореалізації, дає змогу виявити індивідуально-психологічні передумови, від яких залежить прискорення (чи уповільнення) розвитку творчої обдарованості. *Діагностування починають із темпераменту, потім рис характеру (інтересів, нахилів, здібностей тощо)*

На сьогоднішній день уже існують способи виявлення обдарованих дітей, розробляються програми допомоги їм у реалізації здібностей. Однак проблема діагностики й розвитку високообдарованих і талановитих дітей на всіх етапах навчання, проблема розуміння дітьми своєї обдарованості і особистої відповідальності за творчу самореалізацію існує.

Обдарованість - це свого роду міра генетично і дослідно визначених можливостей людини адаптуватися до життя.

Основні функції обдарованості - максимальне пристосування до світу, оточення, знаходження рішення у всіх випадках, коли виникають нові, непередбачені проблеми, що вимагають саме творчого підходу.

1. Обдаровані діти виявляють загострене почуття справедливості; випереджальний моральний розвиток спирається на випереджальний розвиток сприйняття і пізнання.

2. Вони висувають високі вимоги до себе й оточуючих.

3. Жива уява, включення елементів гри у виконання задач, творчість, винахідливість і багата фантазія (уявні друзі, брати чи сестри) дуже характерні для обдарованих дітей.

4. Вони мають відмінне почуття гумору, люблять кумедні невідповідності, гру слів, жарти.

5. Їм бракує емоційного балансу, обдаровані діти нетерплячі і рвучкі.

6. Часом для них характерні перебільшені страхи і підвищена чутливість.

7. Нерідко в обдарованих дітей розвивається негативне самосприйняття, виникають труднощі у спілкуванні з однолітками.

Фізичні характеристики.

1. Обдарованих дітей відрізняє високий енергетичний рівень, причому сплять вони менше звичайного.

2. Їхня моторна координація і володіння руками часто відстають від пізнавальних здібностей.

Талант і обдарованість мож виявлятися в найрізноманітніших інтелектуальних і особистісних особливостях.

Серед найцікавіших і найзагадковіших явищ природи дитяча обдарованість займає одне з провідних місць. Інтерес до неї в даний час дуже високий, і це пояснюється суспільними потребами. [13;16]

На думку багатьох психологів і педагогів потенційно обдарованою є кожна здорова дитина, кожна дитина по своєму талановита. І за наявності сприятливих умов у родині та навчальному закладі вона стає реально обдарованою.

У практиці сучасної школи можна визначити три підходи у виборі форм навчання обдарованих дітей:

1. Обдаровані діти навчаються в звичайній школі, але за індивідуальною програмою, яка містить елементи "збагачення" і "прискорення".

2. Створення спеціальних шкіл для обдарованих: гімназій, ліцеїв, шкіл з спеціальними нахилами тощо

3. Створення для дітей з підвищеними здібностями особливих класів у структурі масової загальноосвітньої школи, створення спеціальних програм.

За місцем навчання обдарованої дитини діагностування проводиться з метою визначення її рівня розвитку, що допоможе знайти адекватні методи навчання і виховання, створити спеціальні програми, надати підтримку і соціальний захист.

3.2. Особливості організації діагностики й обстеження. Індивідуально – природні основи обдарованості.

Найчастіше використовують такі методи:

1. *Стандартизовані методи вимірювання інтелекту.* Тести спрямовуються на визначення вербальних і невербальних здібностей дитини. Найбільш поширеними методами є шкала інтелекту Станфорда-Біне, тест Слоссона, Векслерівська шкала інтелекту та ін.

2. *Стандартизовані тести досягнень для школярів* використовують для виявлення виняткових здібностей з навчальних дисциплін. Тести призначені для вимірювання готовності дітей до школи (володіння основними поняттями, розуміння шкільних інструкцій, слухової пам'яті, копіювання, впізнавання букв і т.д.). До них належать тест загальної підготовки, Станфордський тест досягнень тощо.

3. *Стандартизовані тести на перцептивно-руховий розвиток.* Спрямований на виявлення у дітей дошкільного віку рухових здібностей, вимірюється здатність контролювати і регулювати рухи різної амплітуди, координувати роботу рук, очей, відтворювати геометричні малюнки, закінчувати малюнки, конструювати із кубиків.

4. *Стандартизовані тести оцінки соціального розвитку.* Оцінка соціальної компетенції і зрілості дітей дошкільного віку передбачає визначення навичок спілкування, уміння налагоджувати контакти.

5. *Вимірювання творчих здібностей* (тест Торренса). Дані тести призначені для визначення виконання конструювання картин, використання словесних асоціацій, застосування звичайних предметів для виконання нестандартних проблем і т.д.

6. *Спостереження і контрольні записи.*

7. *Методика вивчення особистісних характеристик* включає вивчення блоку показників-факторів: стурбованість при тестуванні, занепокоєність з приводу шкільних оцінок, загальну стурбованість, стабільність якості мислення, академічну самооцінку, контроль мотивації, потребу в знаннях, побоюванню щодо невдач.

8. *Методика вивчення оточення:* заохочення в сім'ї, освітній рівень батьків, міське (сільське) проживання, шкільна атмосфера, визначальні події в житті, досвід щодо успіху, невдач.

9. *Життєві спостереження близьких людей.* [10]

Найпоширенішими вимірюваннями вважаються тести Станфорда-Біне, методика Мюнхенського лонгітюдного дослідження.

Одиницею виміру обдарованості є коефіцієнт інтелекту (IQ), який визначається за формулою:

$$IQ = \frac{PK}{KB} \times 100$$

де KB - календарний вік, PK - розумовий вік.

Результати тестування виведені в таблицю, яку запропонував англійський педагог Ф.Пейнтер.

<i>І (5, бали</i>	<i>Якісні рівні</i>
<i>141-170</i>	<i>Розумова обдарованість</i>
<i>111-140</i>	<i>Підвищені розумові здібності</i>
<i>91-110</i>	<i>Розумова норма (середні здібності)</i>
<i>71-90</i>	<i>Понижені розумові здібності</i>
<i>30-70</i>	<i>Різні ступені розумової відсталості</i>

Дітей з підвищеними розумовими здібностями можна розділити на групи:

- 110-120 - дуже здібні діти;
- 120-140 - незвичайні діти.

Крім того існують діти, у яких коефіцієнт інтелект нижчий 90 балів. Про таких дітей говорять, що них понижені інтелектуальні здібності (90-70, рівень нижче середнього), а з 70-30 - розумово відсталі. Діти з показниками 60-50 балами класифікуються як такі, що піддаються навчанню, діти, у яких 50-25 балів піддаються прищепленню елементарних навичок, нижче 25 балів, що вимагають постійної опіки.

Документально зафіксовано, що існують випадки, коли люди з коефіцієнтом менше 25 балів проявляють незвичайні здібності, або справжні таланти. Таке явище отримало назву "**саван-ефекту**" - ефект незвичайних здібностей. У "савантів" внаслідок різноманітних травм голови під час народження або хвороби центральної нервової системи, збереглися в корі головного мозку центри високої активності. Чим сильніший аутизм, тим сильніше проявляється абсолютний слух, фотографічна пам'ять, феноменальні здібності до математики і т.д. [10;12]

Жодний із названих методів не може претендувати на виключну роль у визначенні обдарованості. При проведенні практичних досліджень потрібно врахувати довготривалість процесу виявлення обдарованих дітей, оскільки він пов'язаний з динамікою розвитку. Побудова правильної стратегії роботи з обдарованою дитиною передбачає її всебічне вивчення. Однак, попри всю важливість цього завдання, головна увага дослідників звертається не на комплексне обстеження обдарованої дитини, а на виявлення самого феномена обдарованості. Не заперечуючи потребу в розробці анкет, спрямованих на діагностику дитячої обдарованості, слід відмітити, що така робота може бути лише першим етапом у комплексному вивченні особливої дитини.

Крім тестування, застосовуються моделі діагностики дітей шляхом довготривалих спостережень за ними. Діагностика обдарованості ґрунтується на здібностях, інтересах і манері засвоєння матеріалу. Спостереження спрямовані на виявлення переваг учня, а не на його недоліки.

Для виявлення обдарованості можна скористатись і комплексною діагностикою, популярною серед учених та практиків усього світу. Вона стимулює процес самопізнання, самовиховання та самореалізації, дає змогу виявити індивідуально-психологічні передумови, від яких залежить прискорення (чи уповільнення) розвитку творчої обдарованості. Діагностування починають із темпераменту, потім рис характеру (інтересів, нахилів, здібностей тощо). Процес виявлення обдарованості здійснюється поетапно:

- 1) спостереження;

- 2) виявлення нахилів та інтересів;
- 3) визначення інтелектуального розвитку шляхом дослідження вербальних здібностей учня;
- 4) опитування вчителів щодо виявлення талановитих дітей.

На сьогоднішній день уже існують способи виявлення обдарованих дітей, розробляються програми допомоги їм у реалізації здібностей. Однак проблема діагностики й розвитку високообдарованих і талановитих дітей на всіх етапах навчання, проблема розуміння дітьми своєї обдарованості і особистої відповідальності за творчу самореалізацію існує.

1. Обдаровані діти виявляють загострене почуття справедливості; випереджальний моральний розвиток спирається на випереджальний розвиток сприйняття і пізнання. [14;18]

2. Вони висувають високі вимоги до себе й оточуючих.

3. Жива уява, включення елементів гри у виконання задач, творчість, винахідливість і багата фантазія (уявні друзі, брати чи сестри) дуже характерні для обдарованих дітей.

4. Вони мають відмінне почуття гумору, люблять кумедні невідповідності, гру слів, жарти.

5. Їм бракує емоційного балансу, обдаровані діти нетерплячі і рвучкі.

6. Часом для них характерні перебільшені страхи і підвищена чутливість.

7. Нерідко в обдарованих дітей розвивається негативне самосприйняття, виникають труднощі у спілкуванні з однолітками.

Фізичні характеристики:

1. Обдарованих дітей відрізняє високий енергетичний рівень, причому сплять вони менше звичайного.

2. Їхня моторна координація і володіння руками часто відстають від пізнавальних здібностей.

Талант і обдарованість можуть виявлятися в найрізноманітніших інтелектуальних і особистісних особливостях.

Серед найцікавіших і найзагадковіших явищ природи дитяча обдарованість займає одне з провідних місць. Інтерес до неї в даний час дуже високий, і це пояснюється суспільними потребами.

На думку багатьох психологів і педагогів потенційно обдарованою є кожна здорова дитина, кожна дитина по своєму талановита. І за наявності сприятливих умов у родині та навчальному закладі вона стає реально обдарованою.

Таблиця 3.1.

Етапи	Мета етапу	Шлях здійснення
I етап	Всебічне спостереження за поведінкою, діяльністю, перебігом розумових процесів у дитини. Передбачення можливої обдарованості.	Спостереження за навчальною та позаурочною діяльністю учнів.
II етап	Виявлення й дослідження психічного стану учнів і їхніх інтересів шляхом власної оцінки, суб'єктивної оцінки дорослих.	- бесіди, анкетування; - спостереження; - аналіз навчальної діяльності; - аналіз участі в позакласних заходах; - особливі нахили, захоплення.
III етап	Поглиблена діагностика інтелектуально – когнітивних та мотиваційно – особистісних компонентів особистості.	- оцінка продуктів власної діяльності; - аналіз навчальної діяльності; - тестування.
IV етап	Вивчення творчо – продуктивного інтегрованого компонента обдарованості та діяльнісно – продуктивного.	- аналіз і корекція програми розвитку та саморозвитку старшокласників; - участь у науковій діяльності; - участь у предметних олімпіадах, МАН, конкурсах.
V етап	Всебічний аналіз конкретних випадків.	Діагностика згідно із запитам.

Питання та завдання для самостійного опрацювання

1. Охарактеризуйте вікові характеристики розвитку обдарованих дітей у віці від двох до шести років.
2. Що являє собою шкала розумового розвитку Біне – Сімона.
3. Дайте характеристику психологічним та соціальним особливостям обдарованих дітей.
4. Опрацювати :

- Структуру обдарованості (види обдарованості) Методик «Карта обдарованості».
- Тест для оцінки потреби досягнення успіхів;
- Тест Вільямса;
- Тест «Закінчи малюнок» (П. Торренс); Методика А.А. Лосєвої.

Завдання для самоконтролю

I. Діагностика обдарованості дітей ґрунтується на:

1. Здібностях;
2. Інтересах;
3. Манерах засвоєння матеріалу;
4. Всі варіанти правильні.

II. Максимальне пристосування до світу, оточення, знаходження рішення у всіх випадках, коли виникають нові, непередбачені проблеми, що вимагають творчого підходу це:

1. Основні рівні обдарованості;
2. Основні функції обдарованості;
3. Фізичні характеристики обдарованості;
4. Форми навчання обдарованої дитини.

III. Одиницею виміру обдарованості є:

1. Коефіцієнт інтелекту;
2. Коефіцієнт творчих здібностей;
3. Коефіцієнт комунікативних здібностей;
4. Швидкість перебігу нервових процесів.

IV. За якими етапами здійснюється процес виявлення обдарованості?

1. Спостереження, виявлення нахилів, здібностей, визначення інтелектуального розвитку, опитування вчителів щодо виявлення талановитих дітей;
2. Спостереження, виявлення нахилів, здібностей, визначення інтелектуального розвитку;
3. Виявлення нахилів, здібностей, визначення інтелектуального розвитку, опитування вчителів щодо виявлення талановитих дітей;
4. Спостереження, опитування вчителів щодо виявлення талановитих дітей.

V. Явище «саєан - ефекту» означає:

1. ефект незвичайних здібностей;
2. ефект надзвичайних здібностей;
3. ефект звичайних здібностей;
4. розвиваючий ефект навчання.

Тема 4. Вікові особливості психічного розвитку обдарованих дітей. Види обдарованості.

- 4.1. Вікові характеристики розвитку обдарованих дітей у віці від двох до шести років.
- 4.2. Шкала розумового розвитку Біне -Сімона.
- 4.3. Психологічні і соціальні особливості обдарованих дітей. Основні контури розвитку обдарованості.

Ключові поняття теми

Одарованість, вікова характеристика, метод, експеримент, шкала розвитку, вид обдарованості.

Література

1. Інтелектуальні ігри в початковій школі // Упоряд. Ю.Є. Бардакова. - Х.: Вид. група "Основа", 2005. - 192 с.
2. 8. Універсальні інтелектуальні ігри. Педагогічна академія пані Софії. // Упоряд. Ю.Є. Бардакова. - Х.: Вид. Група "Основа", 2005. - 32 с.
3. 9. Серапулова Є. Виховання обдарованої дитини // Початкова школа. - 2000. - №2. - С.3-5.
4. 10. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. – Х.: Вид. гр..»Основа», 2008. – С.122.

4.1.Вікові характеристики розвитку обдарованих дітей у віці від двох до шести років.

Творчі можливості людини проявляються дуже рано. Найінтенсивніший період його розвитку - 2-6 років. У цьому віці закладається фундамент особистості, і вона вже проявляє себе. Первинне прояв здібностей у непереборної, мимовільної тязі до різних сфер діяльності. Отже, передумови творчих можливостей треба шукати тут. Справа батьків, педагогів - підтримати ці прагнення дитини.

Обдарованих дітей в ранньому віці відрізняє здатність простежувати причинно-наслідкові зв'язки і робити відповідні висновки. Вони особливо захоплюються побудовою альтернативних моделей і систем. Ця здатність лежить в основі багатьох інтуїтивних стрибків («перескакування через етапи»).

Допитливість і особливий інтерес до чогось становить точку відліку в розвитку кожного. Вибір області досліджень дитини - важливий момент, який не можна пропустити. Діапазон точок творчого зростання нескінченний. Такий

особистісний вибір може ставитися однаково до природі, мистецтв, науки, техніки, спорту, до світу професій, до соціального життя. [2;10]

Ще одна точка відліку - пам'ять, що характеризує спеціальний талант, вибіркова і ефективна. Відмінна пам'ять базується на ранній мові і абстрактному мисленні. Обдарованих відрізняє здатність класифікувати і категоризувати інформацію і досвід, вміння широко використовувати накопичені знання. Їх схильність до класифікації та категоризації ілюструється і улюбленим захопленням - колекціонуванням. Великий словниковий запас, вміння ставити питання відрізняють малих «вундеркіндів». Вони із задоволенням читають словники і енциклопедії, придумують слова, уявні події, віддають перевагу іграм, що вимагають активізації розумових здібностей.

Обдарованої дитини і відрізняє підвищена концентрація уваги на чому-небудь, завзятість у досягненні результату у сфері, яка їй цікава.

У сфері психосоціального розвитку талановитим дітям властиві такі риси:

- Сильно розвинене почуття справедливості, що виявляється дуже рано. Вони встановлюють високі вимоги до себе і оточуючих і жваво відгукуються на правду, справедливість, гармонію і природу.

- Яскраве уяву маленьких талантів народжує неіснуючих друзів і цілу фантастичну життя, багату і яскраву. Через багато років частина з них як в роботі, так і в житті зберігають елемент гри, винахідливість і творчий підхід.

- Для обдарованих дітей характерні перебільшені страхи, оскільки вони здатні уявити безліч небезпечних наслідків. Вони також надзвичайно сприйнятливі, емоційно залежні, незбалансовані, нетерплячі.

- У шкільному віці є такий індикатор творчих здібностей - теми навчального курсу, які викликають питання і бажання докопатися до істини. Те, до чого проявляється великий інтерес, негасиме прагнення зрозуміти є прояв спеціальних здібностей. [12]

Для обдарованих дітей характерна випереджальний пізнавальний розвиток.

1. Відрізняючись широтою сприйняття, вони гостро відчувають усе, що відбувається в навколишньому світі і надзвичайно цікаві у відношенні того, як влаштований той чи інший предмет. Вони здатні стежити за декількома процесами одночасно і схильні активно досліджувати все навколишнє.

2. Вони мають здатність сприймати зв'язки між явищами і предметами та робити відповідні висновки; їм подобається в своїй уяві створювати альтернативні системи.

3. Відмінна пам'ять в поєднанні з раннім мовним розвитком і здатністю до класифікації та категоризуванню допомагають такій дитині накопичувати великий обсяг інформації і інтенсивно використовувати її.

4. Обдаровані діти володіють великим словниковим запасом, що дозволяє їм вільно і чітко викладати. Однак заради задоволення вони часто винаходять власні слова.

5. Поряд зі здатністю сприймати смислові неясності, зберігати високий поріг сприйняття протягом тривалого часу, з задоволенням займатися складними і навіть не мають практичного вирішення завдань, що обдаровані діти не терплять, коли їм нав'язують готову відповідь.

6. Вони відрізняються тривалим періодом концентрації уваги, і великою завзятістю у вирішенні тієї чи іншої задачі. [17]

Психосоціальна чутливість.

1. Обдаровані діти виявляють загострене почуття справедливості; випереджаючий моральний розвиток спирається на випереджальний розвиток сприйняття і пізнання.

2. Вони пред'являють високі вимоги до себе і оточуючих.

3. Жива уява, включення елементів гри у виконання завдань, творчість, винахідливість і багата фантазія (уявні друзі, брати чи сестри) дуже характерні для обдарованих дітей.

4. Вони володіють чудовим почуттям гумору, люблять смішні невідповідності, гру слів, жарти.

5. Їм бракує емоційного балансу, в ранньому віці обдаровані діти нетерплячі та поривчасті.

6. Деколи для них характерні перебільшені страхи і підвищена чутливість.

7. Егоцентризм в цьому віці, як і у звичайних дітей.

8. Нерідко у обдарованих дітей розвивається негативне самосприйняття, виникають труднощі в спілкуванні з однолітками.

Фізичні характеристики.

1. Обдарованих дітей відрізняє високий енергетичний рівень, причому сплять вони менше звичайного.

2. Їх моторна координація і володіння руками часто відстають від пізнавальних здібностей.

Пізнавальна потреба інтелектуально-особистісне «ядро» розвитку обдарованості.

Психологи давно звернули увагу на підвищену потребу обдарованих дітей в розумовій діяльності, у їх, без перебільшення, постійної потреби в пізнанні. Ця риса різко відрізняє їх від звичайних дітей. Один дитина придумує свою державу, свою мову, конституцію. Інший маленький інтелектуал, обклавшись словниками, цілий день шукає і конструює «найперший мову». Обдаровані діти

постійно шукають і засвоюють знання. Педагоги і батьки обдарованих дітей не перестають дивуватися їх безперервної потреби в пізнавальній діяльності. У цій любові до пізнання, до розумової діяльності - одна з причин розвитку здібностей у дітей. Психологи розглядають потребу дитини у пізнанні, тобто їх пізнавальну потребу, як одну з найсильніших потреб людини, на рівних конкурують з такою, як потреба в спілкуванні.

У віковій психології є низка методів, за допомогою яких можна визначити обдарованою є дитина чи ні:

Порівняльний метод ("поперечний зріз") використовується для виявлення динаміки певної психічної функції через її одночасне дослідження у представників різних вікових періодів -дітей, підлітків, юнаків чи дорослих. Таким чином з'ясовуються особливості розвитку та виявів цієї функції психіки. Недоліком застосування цього методу може бути нівелювання індивідуальних особливостей психічного розвитку та ефект когорти (неоднакові якості психіки досліджуваних різних вікових груп через специфічні соціально-економічні особливості формування їх особистості). [10;19]

Психолог Л.Термен протягом 50-ти років вивчав розвиток обдарованості та ввів поняття коефіцієнту інтелектуальності

Також у віковій психології використовується **лонгітюдний метод**, спрямований на вивчення психологічних особливостей одних і тих же досліджуваних впродовж тривалого часу (місяці, роки, десятки років). Наприклад, спостереження, здійснюване за дитиною аж до досягнення її дорослості, дозволяє виявити розвиток психічних функцій, їх зміни впродовж становлення особистості. Такий метод є складним у застосуванні через довготривалість та значні економічні витрати.

Специфікою комплексного методу є поєднання регулярного системного вивчення досліджуваних різних вікових груп впродовж певних проміжків часу. Такі особливості даного методу що поєднують переваги порівняльного та лонгітюдного методів, дозволяють виявити справді еволюційні зміни та закономірності психічного розвитку. [3;5;7]

До найбільш вживаних емпіричних методів відносяться спостереження, експеримент, методи опитування, тестування та біографічний. Спостереження як метод психології виявляється у фіксації зовнішніх проявів психіки досліджуваних - висловів, міміки, жестів, дій і вчинків. Цей метод корисний тим, що виявляє природну поведінку досліджуваного, прояви його цілісної особистості. Однак спостереження потребує послідовності й систематичності у застосуванні та чітких критеріїв фіксації й аналізу даних. Різновидом означеного методу є самоспостереження, яке практикується щодо досліджуваних більш старшого віку, починаючи з підліткового. Цей метод має

дослідницькі завдання, схожі до спостереження, однак суб'єктом вивчення є сам досліджуваний.

При використанні експерименту дослідник сам створює умови, за яких виявляється задана психічна якість досліджуваного і може кілька разів повторювати дослід, перевіряючи здобуті результати. У віковій психології практикується використання різних видів експерименту: Розповсюдженим серед науковців способом оформлення результатів тривалого спостереження є так звані дослідницькі щоденники

Історична назва методу - інтроспекція

- природного, коли у звичних для досліджуваного умовах виявляються його психологічні особливості відповідно до віку; в школах практикується як психолого-педагогічний експеримент,
- лабораторного, де в спеціально обладнаних приміщеннях із використанням приладів вивчаються психічні функції досліджуваного певного віку,
- констатувального, який виявляє актуальні психічні прояви досліджуваного,
- формувального, що спрямований на формування бажаних якостей психіки.

Види експериментів

Усні опитування дають можливість сприймати невербальні реакції досліджуваного, а письмові забезпечують швидкий збір значної кількості інформації. [17;19]

Значною інформативністю володіє метод опитування, який передбачає отримання відповідей досліджуваного на заздалегідь сформульовані запитання, які виявляють його означені психічні якості. Залежно від форми опитування буває усним - бесіда чи інтерв'ю, спрямовані на вивчення індивідуальних психологічних особливостей представників певного вікового періоду, та письмовим - анкетування чи особистісний опитувальник.

Ще в 1896 році франц. психолог А. Біне вперше запропонував комбіноване тестування психологічних якостей дитини які дозволяють виявити типові психологічні прояви людей певного віку, так як можуть одночасно використовуватись щодо великої кількості досліджуваних. Під час бесіди чи інтерв'ю дослідник має створити невимушену, доброзичливу атмосферу та уникати упередженого ставлення до відповідей досліджуваного. При використанні анкети як засобу діагностики слід ретельно формулювати зміст запитань та варіанти відповідей при закритій формі анкетування.

Тестування - стандартизоване випробування, спрямоване на вивчення індивідуальних психологічних особливостей досліджуваного. Знаряддям тестування є тести, які поділяються на різновиди в залежності від якостей особистості, що підлягають дослідженню. Так, розрізняють тести інтелекту, що діагностують розумові здібності людини залежно від її віку, тести досягнень,

спрямовані на виявлення актуального рівня засвоєння досліджуваними знань, вмінь чи навичок після завершення навчання (саме ці тести як засоби контролю використовуються в навчальному процесі шкіл, коледжів, інститутів, університетів тощо) і тести особистісних якостей, використання яких з'ясовує визначені психологічні особливості особистості - якості темпераменту, риси характеру, інтереси та ціннісні орієнтації, тип самооцінки та зміст образу "Я" і т. і. При всій інформативності тестування дослідникам слід зважати на недоліки цього методу - відсутність якісного аналізу змісту відповідей та причин, що зумовили вибір даних відповідей.

Коли потрібно з'ясувати динаміку певної психічної функції, її походження та механізми формування в загальному процесі становлення особистості, використовують біографічний метод. При аналізі життєвого шляху людини виявляється вплив подій на розвиток її психічних функцій.

Виправдано популярним у практиці досліджень вікової психології є праксометричний метод (тобто метод аналізу процесу та продуктів діяльності), змістом якого є виявлення психологічних особливостей людини шляхом розгляду й аналізу її творів, листів, малюнків, технічних від грец. "праксис" - дія, діяльність. [10]

Серед проєктивних найбільш вживаними щодо дослідження психіки дітей є малюнкові методики, на кшталт малюнку людини, сім'ї, неіснуючої тварини виробів і інших результатів діяльності. При здійсненні аналізу продуктів діяльності психолог спирається на відображення (проєкцію) індивідуальних психологічних особливостей досліджуваного у результатах його діяльності. Тому часто вживається поняття проєктивних діагностичних методик. Використання проєктивних методик у дослідницькій практиці повинно супроводжуватись їх поєднанням з іншими діагностичними методами та спиратись на ґрунтовну наукову підготовку дослідника.

Внаслідок використання емпіричних методів дослідник отримує значну кількість первинної інформації, яку опрацьовує за допомогою методів обробки даних. Специфікою методу кількісного аналізу є статистичне опрацювання даних, а метод якісного аналізу передбачає диференціацію матеріалу за групами, видами, визначення типових тенденцій та винятків.

При тлумаченні опрацьованих даних дослідження використовуються генетичний та структурний методи. Специфікою генетичного методу є інтерпретація даних щодо розвитку психічних функцій, динаміки проходження ними певних стадій, етапів, а структурний метод дозволяє виявити зв'язки однієї психічної функції з іншими структурними компонентами психіки досліджуваного. При вивченні мислених якостей дітей дослідник генетичним методом з'ясовує рівні розвитку мислення впродовж періодів дитинства, а

структурним методом вивчає зв'язок мислення з іншими пізнавальними процесами.

4.2. Шкала розумового розвитку Біне -Сімона.

Тест інтелекту, який є родоначальником сучасних тестів діагностики рівня інтелектуального розвитку. Перша редакція Б. -С. у. р. ш. була розроблена *А. Біне і Т. Симоном* в 1905 р з метою виявлення розумово неповноцінних дітей, нездатних навчатися в звичайних школах. Би.-с. у. р. ш. в первісному вигляді містила 30 тестів-завдань, розташованих у міру зростання складності таким чином, що ймовірність успішного виконання збільшувалася з хронологічним віком. Рівень складності визначався емпірично, на основі даних вибірки з 50 нормальних дітей у віці 3-11 років і незначної кількості недоумкуватих. Обстежувані з різними видами недоумства не могли вирішити завдання за межами певного рівня складності. На цій основі і проводилась диференціація. Авторами при відборі завдань відповідно до їх теоретичними положеннями було зроблено акцент на «складні інтелектуальні процеси». Створений тест розглядався як допоміжний інструмент вивчення інтелекту, загальний показник інтелекту не розраховувати. У 1908 р Би.-с. у. р. ш. була істотно переглянута. Кількість тестів-завдань збільшилася, були усунені невдалі. Значно розширено вибірка. У цьому варіанті тесту авторами ставилася більш широка завдання - крім диференціації дітей на нормальних і недоумкуватих виділити різні рівні інтелектуального розвитку нормальних дітей. Тести групувалися за віковими рівнями, вводилося поняття розумового рівня, яке в різних перекладах і переробках тесту було замінено терміном «розумовий вік».

4.3. Психологічні і соціальні особливості обдарованих дітей. Основні контури розвитку обдарованості.

Психологічні особливості обдарованих дітей:

1. *Допитливість.* Перший рівень допитливості – цікавий. Цікавість – бажання новизни, інтелектуальної стимуляції, потреба в розумових враженнях. Однак у багатьох дітей цікавість не переростає повною мірою в допитливість. Обдарованим дітям у більшому ступені властиве прагнення до пізнання, дослідження навколишнього світу. Обдарована дитина не терпить обмежень на свої дослідження. [14;15]
2. *Надчутливість до проблем.* Пов'язана з характером навчання. Догматичний зміст у сполученні з домінуванням репродуктивних методів навчання – основні чинники, що придушують дитячу надчутливість до проблем. І навпаки – проблемне, орієнтоване на самостійну дослідницьку практику дитини, навчання

розвиває як цю здатність, так і інші необхідні для творчості якості. Розвиток цієї здатності тісно пов'язаний з умінням змінювати точку зору на проблему. Саме ця властивість часто і забезпечує прорив до невідомого раніше.

3. *Надситуативна активність (пізнавання самодіяльність)*. Йдеться про постійне прагнення до поглиблення в проблему.

4. *Високий рівень розвитку логічного мислення*. Відомий психолог В.Н. Дружинін у психолого-педагогічній літературі узагальнив три основних позиції на проблеми чи допомагає у творчості уміння мислити логічно: • перша відмовляється від якого б то не було цієї функції; • друга будується на твердженні, що між інтелектом і креативністю існують граничні відносини; для прояву креативності потрібні інтелект не нижче середнього, або «немає дурних креативів», але є «нетворчі інтелектуали»; • третя стверджує, що інтелект і креативність – незалежні здібності.

5. *Підвищений інтерес до дивергентних задач*. Практично всі задачі, що використовуються при традиційному навчанні, належить до числа конвергентних, тобто умова задачі припускає існування лише однієї, єдино правильної відповіді, що може бути обчислено шляхом строгих, логічних міркувань на основі використання засвоєних правил і алгоритмів (закони, теореми тощо). Обдаровані діти віддають перевагу дивергентним задачам, у яких кінцевий розумовий продукт (відповіді) не виводиться прямо з умов. Рішення їх вимагає пошуку різних підходів, допускає і частково припускає їхнє зіставлення. А не виводимість відповідей із самої умови і недосказаність, що виявляється таким чином, вимагає не просто мобілізації й об'єднання вже отриманих знань, а інтуїції, прояснення (інсайту).

6. *Оригінальність мислення*. Здатність висувати нові, несподівані ідеї відрізняються від широко відомих, банальних, звичайно називають оригінальністю мислення. Виявляється ця особливість у мисленні і поведженні дитини, у спілкуванні з однолітками і дорослими, у всіх видах діяльності. Оригінальність (або її відсутність) яскраво виражається в характері і тематиці самостійних малюнків, творів історії, конструюванні та інших продуктах дитячої діяльності. Багато психологів розглядають оригінальність мислення як одну із основних особливостей мислення творчо обдарованої людини. Але при цьому поряд зі здатністю продукувати оригінальні ідеї можливий і інший спосіб творчості – розробляти існуючі. Якщо перший спосіб особливо цінується у творчості науковій і технічній, то другий - у художній.

7. *Гнучкість мислення*. Здатність швидко і легко знаходити нові стратегії рішень, встановлювати асоціативні зв'язки і переходити (у мисленні і поведженні) від явищ одного класу до інших, часто далеких за змістом, називають гнучкістю мислення. Гнучкість мислення тісно пов'язані з

багатством і розмаїтістю минулого досвіду дитини (обсяг знань, умінь, навичок тощо), однак цілком нею не визначається. Зв'язок між ними має дуже складний характер. Наприклад, у деяких ситуаціях обсяг знань не тільки не сприяє генеруванню нових ідей і стратегій, але навпаки, виступає як стримуючий чинник.

8. *Легкість генерування ідей (продуктивність) мислення.* Пов'язують із креативністю, гнучкістю мислення. Чим більше ідей, тим більше можливостей для вибору з них оптимальних, заставлення, розвитку, поглиблення тощо. Велика кількість ідей, з одного боку, є основою, з іншого боку – необхідною передумовою творчості. Генерування ідей тим вище, чим менше тиск стереотипів, що набуваються в процесі засвоєння досвіду (знань, умінь, навичок) і часто прямо диктують його змістом.

9. *Легкість асоціювання.* Може бути представлена як здатність до вироблення узагальнених стратегій на основі виявлення схованих від звичайного погляду зв'язків і відносин і їх подальшої деталізації. Вона виражена найбільше явно в умінні знаходити аналогії там, де традиційно вони не вбачаються, у здатності знайти шлях до вирішення проблеми, використовуючи різну інформацію.

10. *Здатність до прогнозування.* Це рідкісна якість, що включає в себе уяву, інтуїцію, здатність до аналізу. Здатність до прогнозування в значній мірі залежить від ступеня розвитку схильності до задач дивергентного типу, гнучкості мислення, легкості генерування ідей, легкості асоціювання.

11. *Висока концентрація уваги.* Виражається це, по-перше, високим ступенем заглибленості в задачу; по-друге, можливістю успішного настроювання уваги навіть при наявності перешкод на сприйняття інформації, що відноситься до обраної мети. Обдарована дитина часто буває поглинена заняттям, яке зацікавило, настільки, що їй практично неможливо відвернути, причому займатися своєю справою вона здатна тривалий час, може повертатися до нього протягом декількох днів.

12. *Відмінна пам'ять.*

13. *Здатність до оцінки.* Є похідним критерієм критичного мислення. Здатність до оцінки, з погляду А. М. Матюшкіна, забезпечує самодостатність, самоконтроль, впевненість обдарованої, творчої дитини в собі, у своїх здібностях, у своїх рішеннях, визначаючи цим її самостійність, неконформність і багато інших інтелектуальних і особистісних якостей.

14. *Особливості схильностей та інтересів.* В обдарованих дітей схильності широкі і при цьому стійкі та усвідомленні. Націленість, прихильність справі служить одним із найточніших показників обдарованості. Також слід зазначити характерну для обдарованих дітей широту інтересів, їм багато чого вдається,

багато чого до Душі і тому їх хочеться спробувати себе в найрізноманітніших сферах.

Соціальні особливості обдарованої дитини:

1. *Прагнення до самоактуалізації.* Прагнення розкрити свій внутрішній потенціал багато дослідників вважають головним спонукальним мотивом творчості людини. А. Маслоу стверджував, що творчість є не від'ємною характеристикою самої природи людини, а творчі здібності закладені в кожному з нас. Але при цьому, за дослідженнями вченого, само актуалізація на практиці – велика рідкість, її досягають близько 1 % усіх народжених.

2. *Перфекціонізм.* Творчо обдарованих людей відрізняють деякі риси особистості і способи взаємин з навколишніми. Наприклад, перфекціонізм (від англ. «зроблений») – це прагнення робити все якнайкраще, прагнення до досконалості навіть у малозначимих справах. Наслідком цього постійного прагнення до досконалості не рідко стає настільки ж постійне незадоволення собою, що відбивається на самооцінці, а часом стає причиною неврозів і депресій. [5;9;17;18]

3. *Самостійність.* Як особистісна якість припускає, по-перше, незалежність суджень і дій, здатність самому, без сторонньої допомоги і підказки, реалізувати важливі рішення; по-друге, відповідальність за свої вчинки і їхні наслідки; по-третє, внутрішню впевненість у тому, що таке поведження можливе і правильне. Самостійність базується в першу чергу на здатності до оцінки, вміння регулювати власне поведження й емоції, на соціальні автономності, сміливості і схильності брати на себе відповідальність. Люди, схильні до самостійності відрізняються великою вибірковістю й інтелектуальністю. Самостійність – це практично завжди ризик. Самостійність формується всім стилем життя, що спонукає людину з дитинства приймати рішення, робити вчинки і нести за них відповідальність. Розвиток самостійності не може проводитися за визначеними рецептами. Головним чинником, що придушує самостійність, яка формується в дитині, є тотальний зовнішній контроль, що виражається у твердих дисциплінарних вимогах, котрі не допускають індивідуальних варіацій. Але не менш шкідливими виявляються в цьому випадку і вседозволеність, і теплична атмосфера, що обгороджують дитину від проблем і можливості прийняття самостійних рішень.

3. *Соціальна автономність.* Близька самостійності і нерідко приводить до труднощів у взаєминах. Навколишні нерідко бувають нетерпимими до самостійної позиції творчо обдарованої дитини. Чим нижчий рівень розвитку навколишніх, тим менш тактовні й уважні до дитини, тим частіше можуть вдаватися до насильства. Із соціальною автономністю пов'язана і ворожість творчо обдарованих дітей до традиційного навчання.

4. *Егоцентризм*. Виражається в нездатності стати на позицію іншої людини, що пов'язано з обмеженістю досвіду дитини. Для обдарованих дітей відзначений високий ступінь виразності егоцентризму.

Види егоцентризму:

- *Пізнавальний егоцентризм* – виявляється в пізнавальній сфері. Діти, як правило, не здатні зрозуміти, як те, що просто і розуміло їм, не можуть досягти навколишні;
- *Моральний егоцентризм* – виявляється в перевазі над однолітками. Слід зазначити, що моральний егоцентризм власній обдарованій дитині в меншому ступені, оскільки він демонструє більш високий рівень розумового розвитку, здатність вловлювати причинно-наслідкові зв'язки, глибше і тонше сприймати те, що відбувається – усе це створює гарну базу для розуміння мотивів поведінки інших людей;
- *Комунікативний егоцентризм* пов'язаний з тим, що часто дитина у своїй мові не намагається поставити себе на місце слухаючих. Обдаровані діти легше стають на позицію іншої людини.

5. *Лідерство*. У спілкуванні з однолітками (необдарованими дітьми) обдарована дитина досить часто бере на себе роль керівника й організатора групових ігор і справ. Тут проявляється одна з важливих рис обдарованих дітей – схильність командувати іншими дітьми. Основа причина схильності обдарованої дитини до командування однолітками – її інтелектуальна перевага над ними, гнучкість, швидкість її мислення. Вона краще за інших уявляє собі найефективніший характер розвитку ігрових дій, прогнозує можливі помилки і невідповідності ігрового поведінки і, попереджаючи їх, бере на себе роль лідера. Частина обдарованих дітей перестає цікавитися колективним іграми, відаючи перевагу індивідуальним іграм і заняттям. Основні причини:

- Отриманий раніше негативний досвід спілкування з однолітками колективних іграх(звичайно результат педагогічних не доробок);
- Особливості характеру (темпераменту), наслідком яких є не прагнення ствердитися в ролі лідера, а інтерес до певної діяльності.

6. *Змагальність*. Змагальність, конкурентність – важливий чинник розвитку особистості, зміцнення, загартування характеру. Досвід перемог і поразок, що набувається при вході різних інтелектуальних, художніх, спортивних змагань, надзвичайно важливий для подальшого життя. Джерело схильності до змагальності в обдарованих дітей слід шукати в можливостях дитини, які перевищують звичайні. Побудована на цій основі самооцінка, навіть будучи не завищеною, а адекватною, здатна стимулювати інтерес до конкурентних форм взаємодії з однолітками. Але, відзначаючи це явище, говорить про необхідність змагання не стільки з «нормальними», скільки з такими ж обдарованими

дітьми. *7. Особливості емоційного розвитку.* Емоційна сфера обдарованих дітей уразлива. Джерело її – надчутливість, що йде корінням в особливості інтелектуального розвитку. Також підвищена емоційна чутливість цілком може розглядатися як результат більш високого розвитку дослідницьких здібностей.

8. Творче сприйняття випадків. Випадковість не спрогнозуєш, не створиш спеціально але уміння знаходити користь у непередбаченому збігу обставин – справді дарунок.

9. Гумор.

Основні контури розвитку — це те, до чого необхідно прагнути, це ті якості, на які слід звернути особливу увагу.

Психосоціальна сфера:

- перевага мотивів, пов'язаних зі змістом діяльності
- самостійність, уміння приймати рішення;
- наполегливість у виконанні завдання;
- прагнення доводити продукт у будь-якій своїй діяльності до відповідності найвищим вимогам (перфекціонізм);
- соціальна автономність, готовність і прагнення відстоювати власну точку зору, незалежність у судженнях;
- схильність до лідерства, домінування в міжособистісних відносинах;
- змагальність — схильність до конкретних форм взаємодії;
- почуття гумору;
- здатність розуміти мотиви поведінки інших людей;
- терпимість до особливостей інших людей;
- схильність до самоаналізу;
- терпимість до критики;
- готовність ділитися ідеями;
- чуйність в аналізі моральних проблем;
- впевненість у своїх силах.

Сфера пізнавального процесу:

- уміння нестандартно мислити, пропонувати несподівані, оригінальні рішення;
- здатність знаходити альтернативні шляхи вирішення проблем;
- здатність передбачати, прогнозувати наслідки;
- прагнення завжди перевіряти нову ідею;
- здатність оцінювати процес і результат дій;
- винахідливість у виборі та використанні різних предметів;
- здатність захоплюватися, поринати з головою в заняття, яке цікавить;

- здатність не тільки пропонувати власні, але й розробляти власні й чужі ідеї;
- продуктивність, здатність пропонувати велику кількість найрізноманітніших ідей і рішень;
- здатність і схильність до інтуїтивного пошуку рішень;
- схильність до логічних побудов і міркувань, здатність оперувати абстрактними поняттями;
- чутливість до протиріч;
- інтерес до побудови гіпотез;
- інтерес і виняткові здібності до класифікації і категоризації;
- великий словниковий запас;
- вміння гарно викладати свої думки;
- володіння великим обсягом інформації;
- здатність добре вловлювати зв'язок між однією подією й іншою, між причиною і наслідком;
- здатність до перенесення засвоєного досвіду на новий матеріал;
- інтерес до вирішення складних задач, що вимагають розумового зусилля, напруження;
- спостережливість, інтерес до аналізу подій і явищ;
- здатність довго утримувати в пам'яті символи, літери, слова;
- широкий кругозір;
- постійне бажання ставити багато запитань про походження і функції предметів;
- здатність легко навчатися, усе схоплювати на льоту;
- вміння швидко запам'ятовувати почуте і прочитане без спеціального завчання;
- прояв яскраво вираженої різнобічної допитливості;
- вміння робити висновки й узагальнення.

Питання та завдання для самостійного опрацювання

1. Опрацювати структуру обдарованості (види обдарованості) Методика «Карта обдарованості».
2. Охарактеризувати Зміст «навчання» і освіти;
3. Назвіть структурні компоненти навчального процесу;
4. Назвати види інтелекту;
5. Які особливості творчої обдарованості;
6. Охарактеризувати соціальну обдарованість;

7. Охарактеризувати музичну обдарованість.

Завдання для самоконтролю.

I. Який вік вважають найінтенсивнішим періодом творчого розвитку дитини?

1. 3-7 років;
2. 2-6 років;
3. 2-4 років;
4. 6-11 років.

II. Що допомагає обдарованій дитині накопичувати великий обсяг інформації?

1. Сприймання та увага;
2. Пам'ять та мислення;
3. Мовлення та мислення;
4. Пам'ять та мовлення.

III. Чого бракує в дитячому віці обдарованим дітям?

1. Емоційного балансу;
2. Почуття гумору;
3. Загостреного почуття справедливості;
4. «Живої» уяви.

IV. Що відрізняє обдаровану дитину від звичайної?

1. Потреба у самоствердженні;
2. Потреба у любові;
3. Потреба у пізнанні;
4. Підвищена чутливість.

V. Для дослідження чого використовують шкалу Біне-Сімона?

1. Для дослідження рівня розумового розвитку;
2. Для дослідження концентрації уваги;
3. Для дослідження пам'яті;
4. Для дослідження рівня тривожності.

Тема 5. Особливості виховання в сім'ї.

- 5.1. Методи батьківського впливу.
- 5.2. Принципи роботи з обдарованими дітьми в сім'ї.
- 5.3. Рекомендації батькам і педагогам у роботі з обдарованими дітьми.
- 5.4. Рекомендації щодо складання навчальних програм для обдарованих дітей.

Ключові поняття

Метод, батьківський вплив, принцип, навчальна програма, творчість, творча дитина.

Література

1. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів // Управління школою. - Харків, 2005. - 110 с.
2. Голуб Т. Виховуємо обдарованих дітей (Батьківський катехізис, або Закони розумно-організованого сімейного виховання школярів) // Завуч. - 2004. - №22. - С.47-53.
3. Інтелектуальні ігри в початковій школі // Упоряд. Ю.Є. Бардакова. - Х.: Вид. група "Основа", 2005. - 192 с.
4. Універсальні інтелектуальні ігри. Педагогічна академія пані Софії. // Упоряд. Ю.Є. Бардакова. - Х.: Вид. Група "Основа", 2005. - 32 с.
5. Серапулова Є. Виховання обдарованої дитини // Початкова школа. - 2000. - №2. - С.3-
6. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. – Х.: Вид. гр. «Основа», 2008. – С.122.

5.1. Методи батьківського впливу.

Обдарована дитина шукає спілкування з дорослими, бо ті розуміють її краще, ніж однолітки, які часто насміхаються, дають прізвиська. Обдаровані діти часто перебільшено емоційні, вони запальні, легко збуджуються через дрібниці, але це не вередування, а виявлення багатства їх натури. [10]

Творчі діти рідко бувають спокійними, вони страждають від своєї винятковості, але багатьох рятує тонке відчуття гумору, вони цінують його. У них особлива мова, особливе сприйняття. Тому такі якості обдарованих дітей вимагають особливого підходу до них, і не випадково за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я входять до "групи ризику". Вони потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених вчителів, шкіл.

Фахівці давно відмітили, що обдаровані діти часто виростають в інтелектуальних сім'ях, і справа тут зовсім не в особливих генах геніальності, а справа в сімейній атмосфері, в системі сімейних цінностей.

Взагалі батьки заохочують і бажали б розвивати в своїй дитині пізнавальні потреби та різні здібності, але роблять вони це по-різному. Деякі батьки прагнуть до того, щоб дитина запам'ятала більше фактів, назв, подій, відчувала гордість за свої знання. [13;7]

Психологічні дослідження показують, що пізнавальна мотивація виявляється у формі дослідницької, пошукової активності, чутливості до нового, новизни ситуацій, знаходження нового у звичайному.

Для виявлення обдарованості використовують різні методи: від найпростішого батьківського спостереження до спеціально розроблених стандартизованих та тестових завдань.

Батьки використовують виховні стратегії: стратегія прямого виховного впливу, де вони постійно пропонують дітям якісь розвиваючі ігри, вправи. Інколи ця стратегія дає результати, але дуже часто в дитини виникає внутрішня протидія. Друга категорія батьків вважає, що вивчати та розвивати їхню дитину повинні фахівці. Але не потрібно повністю перекладати всі турботи на плечі інших, а самим знаходитись осторонь.

Третя стратегія - коли батьки дають вибір своїй дитині й намагаються підібрати гарну школу, не контролюючи розвиток здібностей.

Найголовніше в таких сім'ях - атмосфера пізнавальних інтересів самих батьків (самі читають, ходять на виставки, не нав'язуючи свого інтересу). Така стратегія саморозвитку виявилась найефективнішою.

Властивістю таланту є свідомий, поглиблений, всебічний розвиток обдарованості. У кожній дитині закладені певні здібності, тільки в одних вони виявляються дуже яскраво й виразно, а інших залишаються дрімати всередині. Здібності можуть виявлятися і в ранньому дитинстві, і в зрілому віці. Від народження всі діти здібні, однак такі рівні здібностей, як обдарування, талант і геніальність притаманні далеко не кожному. Батьки повинні добре знати, що обдаровані діти швидше за інших виконують завдання, прагнуть до самостійності, до розв'язання завдань проблемного характеру або таких, які вимагають кмітливості, різних способів розв'язання, творчості. [9;11]

Розвиток здібностей нерозривно пов'язаний із формуванням інтересу. Обдарованість і талант не люблять тиску. Більшість дітей конфліктують з учителями, батьками в разі нетактовного ставлення, відсутності уваги або належного розумового навантаження. Ці діти відрізняються гарною пам'яттю, багатим словниковим запасом, вони надзвичайно гостро переживають невдачі, часто перебувають у стресовому стані, впертість і прагнення довести розпочату

справу до кінця, що нерідко сприймається дорослими як вередливість, а допитливість може оцінюватися як порушення норми. Батькам потрібен індивідуальний підхід до вирішення проблемних питань з дитиною. Вони повинні здійснювати контроль над читанням дитини, захопленнями, але спрямувати свою діяльність на організацію допомоги дитині, збільшити ступінь самостійності, здатність до ефективного вирішення різного роду проблем, створити умови для забезпечення позитивного емоційного стану обдарованої дитини, позитивно-стійкого ставлення до життя, творчої діяльності. Стосунки батьків повинні будуватися на довірі. Допомога не може мати форму наказу, батьки повинні формувати в дітей стійкість у тихотравмуючих ситуаціях, навчати навичкам саморегуляції, набуття вміння щодо адаптації у соціально значущому середовищі без зниження потреби в реалізації обдарованості.

Батьки повинні особливу увагу приділяти розвиткові пізнавальних інтересів дитини, адже завдяки їм формуються основні інтелектуальні вміння, необхідні для засвоєння знань, закладається основа для дальшого успішного оволодіння знаннями. Василь Сухомлинський зазначав, що до кожної дитини треба підхід. Тому батьки повинні розвивати у своїх дітей активну пізнавальну діяльність, зацікавлювати дитину різними видами завдань (пошукових, логічних, ігрових).

Дитина не тільки повинна засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями й міркувати. А добитися це можливо лише засобами, що активізують пізнавальну діяльність.

Робота над розвитком пізнавальних інтересів дитини, активізує її діяльність, підвищує продуктивність праці. Звичайно, батьки не повинні залишати дитину наодинці зі своїми проблемами. Батьківська допомога має бути обережною, зваженою, вона має наштотувати дитину на власні розв'язки, а не насаджувати свої. Головне завдання батьків - прагнути, щоб навчальна праця їх дитини приносила їй радість, а не муки й гіркоту невдач. Дитина, яка захоплена справою, яка їй до вподоби, виявляє наполегливість, силу волі, критичне ставлення до загальновідомого. В творчості дитина може реалізувати всі наявні в неї знання, уміння та здібності. Батькам потрібно знати, що обдарована дитина прагне довірливого спілкування. Вона хоче бачити у батьках мудру дорослу людину, яка збагатить її уявлення про світ і про саму себе, допоможе подолати труднощі. Дітям дуже хочеться, щоб батьки сприймали їх як рівноправних в особистісному плані партнерів. Їм не хочеться, щоб їх повчали, вони прагнуть рівноправного спілкування, щоб їх сприймали як особистості й реагували на них як на особистість. Звичайно, перед батьками стоїть проблема формування й плекання не просто особистості, а особистості обдарованої, особистості свідомого українського громадянина.

Педагоги мають навчити батьків розвиткові творчих здібностей і обдарованості у їхніх дітях. Тут важливе значення мають відкриті запитання, творчі дискусії, глибоке знання батьками психологічної сутності творчого процесу, віра в інтелектуальні сили дитини. Для дитини батьки повинні створити умови, щоб обдарована дитина мала змогу самостійно здійснювати свою індивідуальну діяльність. Завдання батьків полягає в максимальному сприянні, стимулюванні активності та розвитку в дитини винахідливості, ініціативи, творчого підходу до навчання. Бажано, щоб у дитини був улюблений затишний куточок, де вона може повністю усамітнитися і спокійно подумати. У кімнаті дитина повинна відчувати атмосферу творчості, розкнутості на уміння знаходити розв'язок нестандартних ситуацій, як націленість на відкриття нового. [10]

Розвиваючи творчі здібності дитини, батьки виконують суспільний запит щодо формування особистості, здатної самостійно мислити, приймати сміливі й нестандартні рішення, творчо ставитись до праці. Саме такі творчі особистості мають високий рівень національної самосвідомості, що виявляє причетність їх до споконвічних духовних цінностей українського народу. А допоможуть їм такими стати їх перші порадики - батьки.

5.2. Принципи роботи з обдарованими дітьми в сім'ї.

- 1) Не чекайте, коли ваша дитина подорослішає, починайте займатися з нею з раннього віку. Існують сприятливі вікові періоди для розвитку різних здібностей, і при цьому помічена закономірність: чим раніше функція включена у використання, тим більших результатів можна досягти в її розвитку. Тому чим раніше почати вирішувати з дитиною задачі на розвиток здібностей ефективно мислити, тим на більші результати можна розраховувати.
- 2) Домашні заняття з розвитку мислення потрібно органічно вписати у вашу повсякденну взаємодію з дитиною. Ці заняття краще розглядати як спільну гру.
- 3) Поєднайте вимогливість до дитини з повагою до неї.
- 4) Прагніть діяти послідовно.
- 5) Постійно намагайтеся знаходити і використовувати нові, цікаві завдання. Новизна тісно пов'язана з такими важливими явищами, як здивування, інтерес. Пізнання починається із здивування.
- 6) Не тягніть час, намагайтеся діяти швидко. Вчіть дитину все схоплювати на

льоту. Здатність діяти миттєво надзвичайно важлива вжитті, особливо при вирішенні складних розумових задач.

7) Навчіться відчувати настрої дитини. Займайтеся з дитиною лише тоді, коли вона і ви перебуваєте в гарному настрої. Навчіться зберігати гарний настрій протягом усього заняття.

8) Тривалість занять не повинна бути великою. Встигайте припинити заняття до того, як воно набридне вам або вашій дитині.

9) Не бійтеся того, що дитина періодично буде ведучим, а ви — тим, кого ведуть.

5.3. Роль батьків у вихованні обдарованої дитини в сім'ї

Одна з головних психологічних проблем обдарованих дітей полягає в тому, що в них бачать дітей лінивих, упертих, інколи аномальних, «не від світу цього». Ранній та незвичайний розвиток дитини не помічають батьки з низьким рівнем освіти або невисоким загальним культурним розвитком. У сім'ях, де дитина є єдиною або навпаки, всі діти мають особливі здібності, теж нерідко «упускають» обдаровану дитину, тому що її нема з ким порівнювати.

Інший варіант — батьки опираються визнанню своєї дитини обдарованою. Такий опір може бути явним чи прихованим, несвідомим, але в будь-якому разі він зумовлений дуже поширеними батьківськими стереотипами: «теж мені розумник знайшовся», або «моя дитина не така як усі, їй важко з однолітками. А я не хочу, щоб вона була нещаслива». Але коли батьки «заплющують очі» на особливі здібності дітей, вони однак продовжують впливати на взаємини дитини з тими, хто поруч. Тоді дитині самотійно доводиться розбиратися у складних ситуаціях. Почуття провини, неприйняття себе, бажання «бути як усі» можуть утруднювати чи і навіть нівечити розвиток особистості. [1; 5;8]

Батьки можуть відчувати провину через те, що, як їм здається, вони не до кінця чи не так, як потрібно, виконують свої обов'язки стосовно обдарованої дитини. Найчастіше це пов'язано з соціально-економічним статусом сім'ї — розвиток дітей, їх навчання коштує грошей і чималих. У такій ситуації й діти можуть відчувати провину через те, що батьки змушені надмірно напружуватися. Можливо, це одна з причин приховування дітьми своїх здібностей. Трапляється, що батьки бачать обдарованість там, де її немає. Особливо, коли вони самі талановиті в якій-небудь сфері. Вони очікують від дитини обдарованості й бачать бажане. Прес батьківських очікувань — надмірний тягар для дитини. Відома фраза про те, що обдарована дитина обдарована в усьому, — неточна. І стосовно дітей, мабуть, неправильна. Непропорціональність у розвитку

— істотна проблема для обдарованих дітей. Явні чи видатні здібності можуть виявлятися в якійсь одній сфері (наприклад, у математиці), водночас розвиток іншої сфери (наприклад мовлення) може бути нижчим від норми. Обдарованість може виявлятися в позашкільній діяльності, а в школі така дитина буває «середнячком», а то й нижче «середнячка».

Обдаровані діти виявляють надмірну наполегливість у бажанні отримати результат. Висока захопленість справою, яка вдається, швидко може призвести до завищених особистісних стандартів і внутрішньої невдоволеності: бути у всьому досконалим — неможливо. Оцінюючи свою роботу дорослими мірками, дитина опиняється в ситуації фрустрації, відчуває тривогу та недитячі переживання. Хоча, з іншого боку, це може бути варіантом «мук творчості». Всі ці переживання можуть посилитись, якщо очікування дорослих, особливо батьків, надто великі. Можливо, дитина сприйматиме себе як невдачу, тобто є вірогідність формування заниженої самооцінки, тоді як завищено рівні домагань і об'єктивно хороших результатів діяльності. Оцінне ставлення до дитини не корисне всім дітям, але для обдарованих дітей таке ставлення особливо небезпечне. «В мене нічого не виходить», «Я ні на що не здатний» — такі думки доволі часто з'являються в об'єктивно цілком успішних дітей. Цінність будь-яких успіхів та досягнень тут витіснено, заперечено, бо така дитина бачить себе вимогливим батьківським оком.

Ряд проблем виникає через те, що батьківська опіка часто виявляється в надмірному заохоченні дитини до якоїсь однієї сфери, наносячи шкоду іншим. Тоді дитина швидко починає розуміти, що в ній особливо цінують батьки. І може розвиватись однобоко, засвоївши, що перемогти, стати кращим, першим — це єдиний спосіб заслужити максимум батьківської уваги. Гіпертрофована увага до якоїсь однієї здібності дитини впливає й на її самосприймання, на формування Я-концепції. Наслідком такого ставлення:

- а) талант може бути «заритий у землю»;
- б) розвивається невротичне бажання завжди бути першим;
- в) непомірні батьківські амбіції можуть викликати високий рівень агресивності та ворожості дітей.

Тому потрібно прагнути того, щоб батьки та педагоги зрозуміли: особистість цілісна і цінна саме у цілісності, усвідомлення дитиною своєї унікальності, унікальності будь-якої іншої людини допоможе їй «перемагати так, щоб інші теж вигравали». Тим самим можна уникнути невротичних тенденцій.

Оскільки здібності розвиваються в процесі певної діяльності, їх формування більшою мірою залежить від батьків, розуміння ними суті відповідних здібностей, бажання побачити їх прояви і надати необхідну допомогу своїй дитині. Головний напрям впливу — сприяння активізації навчальної діяльності з метою вияву на-

явних у дитини здібностей, підтримання інтересу, заохочення досягнень, підтримання впевненості у своїх силах та можливостях.

Таблиця 5.1.

Повага до бажання дітей самостійно працювати	Організація різноманітних ігор, вікторин, розгадування і складання кросвордів, чайнвордів, ребусів
Надання дитині свободи вибору	Надання авторитетної допомоги
Створення умов для конкретного втілення творчої ідеї	Терпимість до безладдя
Заохочення обдарованої дитини	Здібність до самоаналізу
Розвиток цікавості, допитливості, кмітливості, інтелекту й формування пізнавальних інтересів	Знання психологічних особливостей обдарованої дитини. Розуміння їхніх потреб та інтересів
Мати творчий особистий світогляд	Володіння почуттям гумору
Взаємозв'язок сім'ї і навчального закладу	Застосування форм і методів народної педагогіки
Виховання культури мовлення	Створення затишних і безпечних умов для розвитку

Поради батькам, які бажають розвивати здібності своїх дітей

1. Не стримуйте розкриття потенційних можливостей психіки.
2. Уникайте однобокості в навчанні та вихованні.
3. Не позбавляйте дитину ігор, забав, казок, створюйте умови для виходу дитячої енергії, рухливості, емоційності.
4. Допомагайте дитині в задоволенні основних людських потреб (почуття безпеки, кохання, повага до себе і до оточуючих), тому що людина, енергія якої скована загальними потребами, проблемами, найменше спроможна досягти висот самовираження.
5. Залишайте дитину на самоті і дозволяйте їй займатися своїми справами. Пам'ятайте, якщо ви хочете своїй дитині добра, навчіть її обходитися без вас.

6. Підтримуйте здібності дитини до творчості і співчуйте у випадку невдачі, уникайте незадовільної оцінки творчих спроб дитини.

7. Будьте терпимими до ідей, поважайте допитливість, реагуйте на запитання дитини. Навчати потрібно не тому, що може сама дитина, а тому, що вона опанує з допомогою дорослого, показу, підказки. [17]

Поради батькам, які виховують обдаровану дитину

Найперше - потрібно любити свою дитину. Приймати дитину такою, якою вона є, беручи участь у її розвитку, підтримуючи, а не нав'язуючи свої інтереси, давати дитині можливість вибору. Для розвитку творчого потенціалу, як показали дослідження, необхідна не лише адекватна оцінка сил дитини, але трішки завищена, зазнайкою вона не виросте, зате у неї буде запас сил та впевненість при невдачах, до яких треба готувати змалку.

Батьки повинні бути прикладом, адже дитина свідомо переймає вашу манеру говорити, ходити, працювати, відповідальності за доручену справу. Кожен батько повинен пам'ятати правило: "Не зашкодь!" Адже обдарована дитина більш чутлива, ранима, тому потрібно давати вільний час для того, щоб побути дитині на самоті, поміркувати, пофантазувати. За допомогою тренінгів дати їй можливість глибоко зрозуміти себе та інших. Дорослі часто батьки повинні радитися із психологом щодо виховання обдарованої дитини.

Батьки повинні завжди пам'ятати, що для обдарованої дитини творчість є життєвою необхідністю. Тому дитину потрібно готувати до спостережливості, наполегливості, формувати вміння доводити почату справу до кінця, працелюбність, вимогливість до себе, задоволення від процесу творчості, терпляче ставлення до критики, впевненості при невизначеності, гордості і почуття власної гідності, чулість до аналізу моральних проблем.

Батьки також повинні усвідомлювати, що надзвичайно велика роль у процесі формування особистості обдарованої дитини належить волі. Вольові риси є стрижневими рисами характеру, адже за наявності мети, яку особистість досягає в житті, долаючи перешкоди, є цілеспрямованим життям. Цілеспрямовані люди знаходять своє щастя в житті, вони вміють поставити перед собою чітку, реальну мету. Прагнення досягти своєї цілі робить людину рішучою та наполегливою. І.Павлов стверджував, що у вольової людини труднощі лише збільшують бажання реалізувати свою мрію. Вони вміють стримати себе, володіють терпінням, витримкою, вміють контролювати свої почуття за наявності перешкод. Ініціативність і творчість поєднані з наполегливістю, рішучістю та витримкою, допомагають обдарованим дітям самореалізуватися.

Отже, батьки покликані допомогти дитині відкрити її життєве покликання, реалізувати себе як особистість. Вони не мають права втратити обдаровану

дитину, бо, втрачаючи талант, обдарування, здібність, вони втрачають майбутнє. Тому батьки повинні бути терплячими, безмежно вірити в дитину, тоді ця дитина виросте хорошою творчою людиною.

Поради Девіда Льюїса щодо розвитку обдарованої дитини

1. Відповідайте на запитання дитини якомога терпляче і чесно. серйозні запитання дитини сприймайте серйозно.
2. Створіть у квартирі місце-вітрину, де дитина може виставляти свої роботи. не сваріть дитину за безлад у кімнаті під час її творчої роботи.
3. відведіть дитині кімнату чи куточок винятково для творчих занять.
4. Показуйте дитині, що ви любите її такою, якою вона є, а не за її досягнення.
5. Надавайте дитині можливість у виявленні турботи.
6. Допмагайте дитині будувати її плани та приймати рішення.
7. Показуйте дитині цікаві місця.
8. Допмагайте дитині нормально спілкуватися з дітьми, запрошуйте дітей до своєї оселі.
9. Ніколи не кажіть дитині, що вона гірша за інших дітей.
10. Ніколи не карайте дитину приниженням.
11. Купуйте дитині книжки за її інтересами.
12. Привчайте дитину самостійно мислити.
13. Регулярно читайте дитині чи разом з нею.
14. Пробуджуйте уяву та фантазію дитини.
15. уважно ставтеся до потреб дитини.
16. Щодня знаходьте час, щоб побути з дитиною наодинці.
17. Дозволяйте дитині брати участь у плануванні сімейного бюджету.
18. Ніколи не сваріть дитину за невміння та помилки.
19. Хваліть дитину за навчальну ініціативу.
20. Учіть дитину вільно спілкуватися з дорослими.
21. У заняттях дитини знаходьте гідне похвали.
22. Спонукайте дитину вчитися вирішувати проблеми самостійно.
23. Допмагайте дитині бути особистістю.
24. Розвивайте в дитині позитивне сприйняття її здібностей.
25. Ніколи не відмахуйтеся від невдач дитини.
26. Заохочуйте в дитині максимальну незалежність від дорослих.
27. Довіряйте дитині, майте віру в її здоровий глузд.

Питання та завдання для самостійного опрацювання

1. Назвати та описати методи та принципи роботи для батьків.
2. Анкета для батьків «Чи розвиваєте ви здібності своєї дитини?».

3. Охарактеризувати психологічні особливості навчання обдарованих дітей.
4. Розкрити вплив батьків на розвиток обдарованої дитини;
5. Яким чином сім'я впливає на формування особистості дитини?
6. В чому полягає виховання обдарованої дитини;
7. Соціально-педагогічні аспекти формування творчої особи обдарованої дитини.

Завдання для самоконтролю

I. До спілкування з ким прагне обдарована дитина?

1. З однолітками;
2. З дорослими;
3. З усіма;
4. Ніким.

II. У чому полягає головна проблема обдарованих дітей?

1. У них бачать лінивих, упертих дітей;
2. Батьки не помічають обдарованості дитини;
3. Це часто неконтрольовані діти;
4. У них високий рівень агресивності та ворожості.

III. Від кого найбільшою мірою залежить розвиток здібностей дитини?

1. Від самої дитини;
2. Від її однолітків;
3. Від вчителя;
4. Від батьків.

IV. Яку рису характеру вважають стрижневою у розвитку обдарованої дитини?

1. Цілеспрямованість, витримка;
2. Наполегливість, стриманість;
3. Рішучість;
4. Всі варіанти правильні.

V. Розвитку чого повинні приділяти батьки особливу увагу?

1. Пізнавальної сфери;
2. Особистісної сфери;
3. Емоційної сфери;
4. Розвитку рухової активності.

КЛЮЧ ДО ТЕСТІВ

Тема	Номер тесту				
	I	II	III	IV	V
I	2	1	2	4	3
II	4	1	4	3	1
III	4	2	1	1	1
IV	2	4	1	3	1
V	2	1	4	4	1

Рекомендації та методи діагностики обдарованості

Етапи діагностики:

Виявлення обдарованих учнів досить складна багатоступінчаста процедура. Один із провідних спеціалістів у цій області **Щебланова Е.И.** виділяє сім діагностичних етапів:

1. Номінація; імена кандидатів в обдаровані;
2. Виявлення проявів обдарованості в поведженні й різних видах діяльності учня на підставі даних спостережень, рейтингових шкал, відповідей на анкети й т.п.;
3. Вивчення умов і історії розвитку учня в сім'ї, його інтересів, захоплень відомості про родину, про ранній розвиток дитини, про її його інтереси й незвичайні здібності за допомогою опитувальників і інтерв'ю;
4. Оцінка учня його однолітками відомості про здібності, що не проявляються в успішності й досягненнях за допомогою опитувальників;
5. Самооцінка здібностей, мотивації, інтересів, успіхів за допомогою опитувальників, самозвітів, співбесіди;
6. Оцінка робіт (екзаменаційних у т.ч.), досягнень, шкільної успішності;
7. Психологічне тестування: показники інтелектуального (особливості абстрактного й логічного мислення, математичні здібності, технічні здібності, лінгвістичні здібності, пам'ять і т.д.) творчого й особистісного розвитку учня за допомогою психодіагностичних тестів.

Принципи і методи обдарованих дітей:

Виявлення обдарованих дітей – тривалий процес, пов'язаний з аналізом розвитку конкретної дитини. Ефективна ідентифікація обдарованості за допомогою якої-небудь одноразової процедури тестування неможлива. Тому замість одномоментного відбору обдарованих дітей необхідно направляти зусилля на поступовий, поетапний пошук обдарованих дітей в процесі їх навчання за спеціальними програмами (у системі додаткової освіти) або в процесі освіти, що індивідуалізувалася (в умовах загальноосвітньої школи).

ЗОСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО ОДНОМОМЕНТНОГО ВИСНОВКУ

Необхідно понизити вірогідність помилки, яку можна допустити в оцінці обдарованості дитини, як по позитивному, так і по негативному критерію при використанні психодіагностичних методик: високі значення того або іншого показника не завжди є свідомством обдарованості, низькі його значення ще не є доказом її відсутності. Дана обставина особливо важлива при інтерпретації результатів тестування. Так, на високі показники психометричних тестів

інтелекту може впливати міра навченої і соціалізації дитини. У свою чергу, низькі показники по тесту креативності можуть бути пов'язані із специфічною пізнавальною позицією дитини, але ніяк не з відсутністю у нього творчих здібностей. І навпроти, високі показники можуть бути слідством невротизації, порушення селективності розумового процесу, високого мотиву досягнень або психологічного захисту. [7;10;16]

Неправомірно здійснювати ідентифікацію обдарованої дитини на основі єдиної (єдиної) оцінки (наприклад, на кількісних показниках, що характеризують індивідуальний рівень інтелектуального розвитку). На жаль, в шкільній практиці достатньо часто обмежуються оцінкою коефіцієнта інтелекту (IQ), який визначається за допомогою психометричних тестів інтелекту. Саме ці тести (нерідко разом з тестами креативності, вживаними для вимірювання творчих здібностей) найчастіше використовуються при відборі дітей в класи і школи для обдарованих.

При цьому ігнорується той факт, що застосування тестів інтелекту і креативності має ряд обмежень.

По-перше, більшість тестів інтелекту створена не для виявлення інтелектуальної обдарованості, а для інших цілей. Інтелектуальна шкала Векслера для дітей (оригінальний варіант WISC, а також його вітчизняні модифікації) призначалася для визначення рівня загального інтелекту (зокрема, виявлення затримки в розумовому розвитку), тест структури інтелекту Амтхауера (SIT) - для цілей профорієнтації і професійного відбору, диференціальний тест здібностей (DAT) - для прогнозу академічної успішності і т.д.

Тільки в рамках деяких тестів була передбачена оцінка максимально високих результатів: культурно вільному тесті Кеттелла (CFT- 3) і ускладненому варіанті тесту «Прогресивні матриці» Равена (A-PMR), Але їх застосовність по відношенню до діагностики обдарованості також піддається серйозній критиці. Що стосується тестів креативності, то показники дивергентної продуктивності також не є однозначними, єдиними і достатніми індикаторами творчих можливостей дитини.

По-друге, багато тестів інтелекту вимірюють конкретну (приватну) інтелектуальну здатність, тобто сформованість конкретних розумових операцій. Таким чином, існуючі психометричні тести інтелекту, фіксуючи його компоненти, не зачіпають зв'язків між ними, не схоплюють саму системність його прояву.

По-третє, дані тестування сильно залежать від ситуації тестування, емоційного стану дитини. При цьому, чим дитина обдарованіше, тим ця залежність більше. Тому психометричні тести погано прогнозують рівень досягнень саме обдарованих дітей. [19]

По-четверте, слід розрізняти дані тестування і рішення про долю дитини. Діагностична ситуація є слідством впливу багатьох чинників, тому рішення повинне ухвалюватися з урахуванням знання причин, що привели до тестових результатів

В умовах використання традиційних психометричних тестів багато ознак обдарованості дитини – через особливості процедури тестування - ігноруються. Зокрема, традиційні психометричні тести, будучи орієнтованими на оцінку результату діяльності, не придатні для діагностики ознак обдарованості, оскільки останні характеризують способи діяльності обдарованої людини. Унікальність обдарованої людини полягає в тому, що все, що б він не зробив, обов'язково відрізнятиметься від того, що може зробити інший (зокрема не менш обдарована людина). В даному випадку йдеться про таку інструментальну ознаку, як вираженість індивідуальних стилів діяльності, і в першу чергу пізнавальних стилів, таких, як кодування інформації, переробки інформації, постановки і рішення проблем, пізнавального відношення до світу. До цієї ознаки обдарованості - вираженості індивідуально-специфічних способів вивчення реальності - традиційні тестові процедури не чутливі

Таким чином, природа обдарованості об'єктивно вимагає нових методів діагностики, оскільки традиційні психометричні методики (у вигляді тестів інтелекту і тестів креативності) не валідні по відношенню до особливостей поведінки і якісної своєрідності психічних ресурсів обдарованої дитини.

По суті, будь-яка форма відбору (селекції) дітей на основі показників психометричних тестів виявляється невідповідною з наукової точки зору, оскільки тести інтелекту і креативності за визначенням не є інструментом діагностики обдарованості взагалі і інтелектуальної або творчої обдарованості зокрема.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити наступні висновки щодо сфери коректного застосування психометричних тестів в роботі з обдарованими дітьми:

- психометричні тести швидше потрібно застосовувати не для і не до ухвалення рішення про міру обдарованості дитини, а після процедури його ідентифікації як обдарованого в цілях з'ясування сильних і слабких його психологічних якостей і організації необхідної йому психолого-педагогічної допомоги, що індивідуалізувалася; [14;11]

- психометричні тести можуть бути використані для опису індивідуальної своєрідності психічної діяльності конкретної обдарованої дитини з погляду вираженості окремих здібностей, схильностей, емоційних станів, особових якостей і т.д. (при цьому слід мати на увазі високу вірогідність неспівпадання результатів тестувань і реальних проявів обдарованості дитини в певній наочній сфері);

• психометричні тести можуть використовуватися для відстежування динаміки конкретних показників психічного розвитку обдарованих дітей.

Таким чином, психометричні тести можуть використовуватися як одне з безлічі джерел додаткової інформації в рамках програми ідентифікації обдарованої дитини, але у жодному випадку не як єдиний критерій для ухвалення рішення про те, що дана дитина є «обдарованою» або «необдарованою».

Проблема виявлення обдарованих дітей має чітко виражений етичний аспект. Ідентифікувати дитину як «обдарованого» або як «необдарованого» на даний момент часу - значить штучно втрутитися в його долю, наперед, зумовлюючи його суб'єктивні очікування, Багато життєвих конфліктів «обдарованих» і «необдарованих» кореняться в неадекватності і легковажності початкового прогнозу їх майбутніх досягнень. Слід враховувати, що дитяча обдарованість не гарантує талант дорослої людини. Відповідно далеко не кожен талановитий дорослий проявляв себе в дитинстві як обдарована дитина

НЕОБХІДНЕ У ДІАГНОСТИЦІ ОБДАРОВАНОСТІ

З урахуванням специфіки обдарованості в дитячому віці найбільш адекватною формою ідентифікації ознак обдарованості тієї або іншої конкретної дитини є **психолого-педагогічний моніторинг**.

Психолого-педагогічний моніторинг, використовуваний з метою виявлення обдарованих дітей, повинен відповідати цілому ряду вимог:

1) комплексний характер оцінювання різних сторін поведінки і діяльності дитини, що дозволить використовувати різні джерела інформації і охопити якомога ширший спектр його здібностей;

2) тривалість процесу ідентифікації (розгорнене в часі спостереження за поведінкою даної дитини в різних ситуаціях);

3) аналіз поведінки дитини в тих сферах діяльності, які в максимальній мірі відповідають його схильностям і інтересам (включення дитини в спеціально організовані наочно-ігрові заняття, залучення його в різні форми відповідної наочної діяльності і т.д.);

4) експертна оцінка продуктів діяльності дітей (малюнків, віршів, технічних моделей, способів рішення математичних задач і ін.) із залученням експертів - фахівців вищої кваліфікації у відповідній наочній області діяльності (математиків, філологів, шахістів, інженерів і т.д.). При цьому слід мати на увазі можливий консерватизм думки експерта, особливо при оцінці продуктів підліткової і юнацької творчості;

5) виявлення ознак обдарованості дитини не тільки по відношенню до актуального рівня його психічного розвитку, але і з урахуванням зони найближчого розвитку (зокрема, в умовах збагаченого наочного і освітнього

середовища при розробці стратегії навчання даної дитини, що індивідуалізувалася). [3;6]

Доцільно проведення проблемних уроків за особливою програмою; використання тренінгових методів, в рамках яких можна організувати ті, що певні розвивають впливи і знімати типові для даної дитини психологічні «перешкоди», і т.п.;

б) багатократність і багатоетапність обстеження з використанням безлічі психодіагностичних процедур, що відбираються відповідно до передбачуваного виду обдарованості і індивідуальності даної дитини;

7) діагностичне обстеження бажано проводити в ситуації реальної життєдіяльності, наближаючи його за формою організації до природного експерименту (метод проектів, наочних і професійних проб і т.д.);

8) використання таких наочних ситуацій, які моделюють дослідницьку діяльність і дозволяють дитині проявити максимум самостійності в оволодінні і розвитку діяльності;

9) аналіз реальних досягнень дітей і підлітків в різних наочних олімпіадах, конференціях, спортивних змаганнях, творчих конкурсах, фестивалях, оглядах і т.п.;

10) переважна опора на екологічно валідні методи психодіагностики, що мають справу з оцінкою реальної поведінки дитини в реальній ситуації, - аналіз продуктів діяльності, спостереження, бесіда, експертні оцінки вчителів і батьків.

Проте і **комплексний підхід** до виявлення обдарованості не позбавляє повністю від помилок. В результаті може бути «пропущений» обдарована дитина або, навпаки, до таких може бути віднесений дитина, яка ніяк не підтвердить цієї оцінки в своїй подальшій діяльності (випадки розузгодження діагнозу і прогнозу).

При виявленні обдарованих дітей **необхідно диференціювати:**

а) актуальний рівень розвитку обдарованості, досягнутий на даному віковому етапі;

в) особливості конкретних проявів обдарованості, пов'язані із спробами її реалізації в різних видах діяльності;

с) потенційні можливості дитини до розвитку.

Навішувати ярлики «обдарований» або «ординарний» неприпустимо не тільки із-за небезпеки помилок в діагностичних висновках. Як переконливо показують психологічні дані, такого роду ярлики можуть вельми негативно вплинути на особовий розвиток дитини.

Отже, процедури виявлення обдарованих дітей повинні бути екологічно валідними з погляду специфіки дитячої обдарованості і своєрідності ознак обдарованої дитини. Слід підкреслити, що наявні валідні методи ідентифікації

обдарованості вельми складні і вимагають високої кваліфікації і спеціального навчання.

Оцінка дитини як обдарованого не повинна бути самоціллю. Виявлення обдарованих дітей необхідно пов'язувати із завданнями їх навчання і виховання, а також з наданням їм психологічної допомоги і підтримки. Іншими словами, проблема виявлення обдарованих дітей і підлітків повинна бути переформульована як проблема створення умов для інтелектуального і особового зростання дітей в загальноосвітніх школах і установах додаткової освіти, з тим щоб виявити якомога більше дітей з ознаками обдарованості і забезпечити їм сприятливі умови для вдосконалення властивих їм видів обдарованості.

Психологічний тренінг як засіб психодіагностики

Сучасний рівень діагностики не виключає випадків недооцінки потенціалу дитини, тобто помилок, зв'язаних, зокрема, з тим, що негативні результати випробувань можуть залежати від тимчасових чинників, що маскують справжні можливості. В зв'язку з цим принципове значення має розробка методів виявлення «прихованої» обдарованості. [1;5;9]

Для цих цілей може бути використано попереднє обстеження дітей, а потім безперервне спостереження за їх успіхами протягом деякого часу. Тільки після цього виноситься ухвала про доцільність включення дитини в заняття але програмам для обдарованих. Варіантом цього підходу є запропонований Рензуллі, Рейс і Смітом принцип «турнікета». Протягом року діти, будучи кандидатами в групу, що навчається за спеціальною програмою для обдарованих, можуть входити до цієї групи і виходити з неї залежно від їх інтересів і досягнень.

Але навіть після року пробного навчання за спеціальною програмою обдарованість може так і залишитися замаскованою. Більш того, вплив чинників, що приховують обдарованість дитини, може навіть посилитися за відсутності необхідної психологічної допомоги.

Для того, щоб зняти психологічні перешкоди, що заважають прояву і розвитку обдарованості, можна використовувати різні групові методи: методи групової психокорекції і психотерапії, що розвивають психологічні тренінги.

Традиційно психологічні тренінги використовуються в основному як засіб розвитку високого потенціалу дитини. В даний час в західних країнах є безліч різних варіантів таких тренінгів, які широко використовуються в школах і позашкільних установах, в літніх таборах для обдарованих дітей, в спеціальних групах розвитку творчих здібностей. Наприклад, тренінг Дороті Сиськ, направлений на розвиток креативності і інтелектуального лідерства, тренінг А.Горальського, орієнтований на розвиток нешаблонного мислення, інтуїції, на підвищення значущості творчості для суб'єкта шляхом дії на систему цінностей, що формується у нього.

Дослідження показали, що прояви креативності залежать від багатьох зовнішніх умов і під впливом різних чинників можуть істотно посилюватися або ослаблятися. Позитивно впливає на продуктивність творчої і інтелектуальної діяльності відсутність стресу, критики, оцінок. У зв'язку з цим рекомендується широко використовувати ролеві ігри, спеціальні психологічні тренінги.

Що ж до психодіагностичних методик, то вони використовуються в основному для доказу ефективності вибраного методу розвитку здібностей (порівнюють показники, передуючі тренінговим заняттям, з аналогічними показниками після закінчення деякого циклу занять).

Практично відсутні роботи, в яких би наголошувалася роль тренінгу для виявлення обдарованості.

Лейтес Н.С. і співр. запропонували підхід, який включає декілька **основних етапів діагностики**. Так само, як і при застосуванні принципу «турнікета», використовується попереднє обстеження дітей, включення їх в спеціальну групу і безперервне спостереження за діяльністю дітей в цій групі. Проте методи роботи в групі істотно відрізняються від пропонованих Рензуллі занять за спеціальними програмами. А саме, групова робота є тісне переплетення методів і прийомів групової психокорекції, психотерапії і розвиваючих психологічних тренінгів, що дозволяють дитині подолати або хоч би ослабити негативний вплив перешкод, що маскують його обдарованість. [8]

На **етапі відбору** проводиться усестороннє психодіагностичне обстеження кожної дитини, направлене на виявлення індивідуальних особливостей його інтелектуального, творчого і особового розвитку, тих конкретних психологічних чинників (перешкод), які стримують розвиток його здібностей. У такому попередньому обстеженні використовуються традиційні психодіагностичні методики, бесіди з батьками, педагогами, вихователями і з самими дітьми. У тих випадках, коли це можливо, організовується спостереження за роботою дитини в класі, в групі занять з дошкільниками. Всі ці дані дозволяють зробити лише гіпотетичні припущення про наявність тих або інших психологічних перешкод, які перешкодили дитині проявити себе краще в ході обстеження. Ці гіпотези потребують доповнення і перевірки, для чого і використовуються розроблені авторами групові методи.

В рамках даного підходу здійснюється перехід від методів «діагностики відбору» до методів «діагностики розвитку». Це має на увазі виявлення не тільки психологічних перешкод, але і конкретних причин їх виникнення, а також тих психологічних чинників, які можуть позитивно вплинути на процес подолання перешкод.

Таким чином, йдеться про тісне **переплетення** діагностичних процедур, психокорекційних і розвиваючих методів в умовах групових занятті з дітьми, а також про включення аналогічних прийомів безпосередньо в хід учбових занять.

Діагностика окремих видів обдарованості

Диференціюють психомоторну, інтелектуальну, творчу, академічну, соціальну і духовну обдарованість.

Психомоторні здібності тісно пов'язані з швидкістю, точністю і спритністю рухів, кінестетико-моторною і зорово-моторною координацією тощо. Стандартизовані тести на перцептивно-руховій основі дозволяють оцінювати різні параметри моторного розвитку: темп, ритм, координацію рухів, швидкість реакції.

Інтелектуальну обдарованість пов'язують з високим рівнем інтелектуального розвитку (як правило, йдеться про високий показник коефіцієнта інтелекту IQ). Для вимірювання інтелектуальної обдарованості в основному використовують різні варіанти тестів, направлених на вимірювання інтелекту.

Академічна обдарованість визначається успішністю навчання. Для виявлення дітей, що володіють високими здібностями в оволодінні основними навчальними дисциплінами (математикою, природознавством і т.д.), використовують стандартизовані тести досягнень.

Соціальна обдарованість розглядається як складне, багатоаспектне явище, що багато в чому визначає успішність в спілкуванні. Для виявлення такої обдарованості використовуються численні стандартизовані методи оцінки рівня і особливостей соціального розвитку: шкали соціальної компетенції, шкали соціальної зрілості, тести на виявлення лідерських здібностей.

Духовна обдарованість в значно більшій мірі, ніж соціальна, пов'язана з високими моральними якостями, альтруїзмом (без яких немислимі люди типу Альберта Швейцера або матері Терези, але без яких ми цілком уявляємо собі процвітаючого бізнесмена). Ця важлива галузь проблематики обдарованості в даний час мало вивчена. Є лише окремі спроби використовувати діагностичні методи, направлені на оцінку морального рівня розвитку, особливостей «допомагаючої поведінки» і альтруїзму для виявлення феномена духовної обдарованості.

Творча обдарованість визначається темп теоретичними конструктами, на яких базується саме розуміння творчості. Х.Е.Трік виділяє в цій області *чотири* основні напрями: креативність як продукт, як процес, як здатність і як межа особи в цілому. Для кожного з цих напрямів характерні своє розуміння творчої обдарованості і свої методи діагностики креативності.

У сучасних тестах, які активно використовуються на практиці, перераховані види неабияких здібностей представлені вельми нерівноправно. Немає єдиної думки і щодо взаємозв'язків, що існують між різними видами обдарованості.

Діагностика психомоторної обдарованості

У нашій країні при відборі дітей, що володіють неабиякими здібностями, в спеціальні класи або школи для обдарованих, як правило, йдеться про високий рівень розвитку інтелекту і креативності, а також про прогноз майбутніх академічних досягнень (тобто про інтелектуальну, творчу і академічну обдарованість). Проблема виявлення *психомоторних* здібностей виникає головним чином у зв'язку із завданнями *профвідбору*: відбору дітей в балетні і циркові учбові заклади, пошуку майбутніх «спортивних зірок». Разом з тим діагностика психомоторних здібностей і виявлення їх взаємозв'язків з іншими видами обдарованості заслуговують пильнішої уваги.

У психологічній літературі указуються численні приклади, коли неабиякі психомоторні здібності спостерігалися у дітей, що володіють вельми низьким рівнем інтелектуального і творчого розвитку; деякі з цих дітей взагалі не могли навчатися в звичайній школі. У американському фільмі про Форесте Гампе розповідається про розумово відстале хлопцеві, який, володіючи прекрасними психомоторними здібностями, зміг добитися високих спортивних результатів. Але існує і протилежне явище. Багато дітей з високим інтелектуальним і творчим рівнем володіють низьким розвитком психомоторних здібностей (феномен «моторного дисбалансу»). Такі діти повільні, незграбні, насилу виконують вправи на заняттях по фізкультурі. Побоюючись насмішок однолітків, вони уникають рухомих ігор, що вимагають спритності і швидкої реакції. Деякі дослідники схильні пояснювати сам факт інтенсивного розвитку інтелектуальних процесів у таких дітей впливом компенсаторних механізмів. З феноменом «моторного дисбалансу» пов'язують також особові проблеми деяких інтелектуально обдарованих дітей: знижена самооцінка, замкнутість, труднощі в спілкуванні з однолітками.

Вивчення психомоторних здібностей має в психології досить довгу історію. Перші діагностичні прийоми були запропоновані ще Ф.Гальтоном і Э.Крепелином. В нашій країні фундаментальні дослідження в цій області були опубліковані в 30-і роки М.І.Гурсвічем і Н.Н.Озерецким. В даний час у вітчизняній і зарубіжній психології є численні методи діагностики психомоторних здібностей. Спочатку при створенні цих методів дослідники виходили з припущення про існування деякого *загального чинника, загальної моторної обдарованості*. Широке застосування аналізу, чинника, дозволило надалі виявити ряд самостійних чинників.

Складнощі діагностики моторних здібностей обумовлюються наступними обставинами. *По-перше*, серед таких тестів є лише незначна кількість бланкових методик. Для більшості ж моторних тестів потрібний спеціальна і деколи вельми складна апаратура. *По-друге*, валідність моторних тестів відносно невисока. *По-третє*, відомо, що моторні функції піддаються швидкому тренуванню, що ускладнює створення тестів з високою надійністю.

Серед найбільш відомих зарубіжних психомоторних тестів виділяють наступні.

Тест Пурдье складається з 11 субтестів і призначений для оцінки перцептивно-рухових здібностей. Оцінюються такі параметри рухового розвитку, як спрямованість реакцій, перцептивно-рухова координація.

Тест спритності маніпулювання з дрібними предметами Крауфорда включає два типу завдань, для виконання яких необхідні спеціальна дошка з отворами, невеликі стрижні, металеві колечка, пінцет, шурупи і викрутка. У першій частині тесту випробовуваний повинен за допомогою пінцета помістити стрижні в отвори дошки, а потім надіти на кожний з них колечка. При проведенні другої частини тесту випробовуваного просять поміщати в отвори з різьбленням невеликі шурупи і загвинчувати їх за допомогою викрутки.

Тест на основні рухові навички Д. Арнхейма і У.Синклера може проводитися з дітьми у віці від чотирьох до дванадцяти років. Він направлений на оцінку здібностей дитини координувати роботу очей і рук, контролювати або регулювати рухи різної амплітуди.

Тест на зорово-рухову координацію К. Беррі не вимагає спеціальної апаратури: для його виконання необхідні тільки папір і олівець. Дитину просять відтворити 24 малюнки, складність яких поступово зростає.

При діагностиці психомоторних здібностей широко використовуються також *тест спритності пальців О. Коннора, мінссотській тест швидкості маніпулювання, тест спритності Стромберга* і ін.

Проблема виявлення і оцінки психомоторних здібностей інтенсивно розробляється в спортивній психології, а також у зв'язку із завданнями профотбора (Б.В. Кулагин, В.Л.Марішук, Ю.М.Блудов і ін.). Ряд робіт присвячений проблемам співвідношення пізнавальних і емоційних особливостей людини з його психомоторними здібностями. Наприклад, в роботі І.А.Курбатової зроблена спроба прослідкувати роль інтелекту, емоційних чинників і моторики в структурі фортепіанної обдарованості. [5;7]

Діагностика інтелектуальної обдарованості

Тривалий час інтелект розглядався як основний показник обдарованості, а тести, направлені на вимірювання коефіцієнта інтелекту, - як основний

інструмент для оцінки рівня обдарованості. У такої точки зору є глибоке історичне коріння, оскільки ще стародавні римляни вважали розум основною характеристикою людини, що багато в чому визначає ефективність його діяльності. Конкретні стандартизовані методи вимірювання інтелекту з'явилися значно пізніше, лише в ХХ столітті, коли А.Біне розробив перші психологічні методики, які лягли в основу багатьох сучасних тестів «на інтелект». (Цікаво відзначити, що інтенсивна розробка інтелектуальних тестів поєднувалася з відсутністю єдиної точки зору на саме поняття «інтелект». Серед численних визначень цього поняття було і таке: «Інтелект - це те, що вимірюють мої тести».)

Л.Термен удосконалив методику *Біне* і застосував її для вивчення розумово обдарованих дітей. Його лонгитюдное дослідження стало класичним. Пізніше були створені численні варіанти тестів, направлених на вимірювання IQ. Але разом з цим високо кваліфіковані фахівці у області психодіагностики відзначали необхідність вельми обережного відношення до результатів тестування. Указувалося на те, що на основі даних про IQ не можна відбирати талановиту молодь у вузи, оскільки тести на інтелект можуть добре передбачити успішність видів діяльності, аналогічних тестовою, але зовсім не успіхи в майбутній професії.

Дж.Гилфорд піддав різкій критиці сам підхід до виявлення обдарованості за допомогою тестів на інтелект, вказавши, що ці тести не можуть оцінити творчі здібності людини. У дослідженнях інших авторів було показано, що високий інтелект не гарантує і успішності у сфері спілкування. Навпаки, наголошуються феномени соціального і емоційного дисбалансу у обдарованих дітей, що показують, що високий рівень розвитку інтелекту може не відповідати розвитку комунікативних і емоційних процесів.

Проте, стандартизовані методи вимірювання інтелекту найчастіше використовуються для виявлення обдарованих дітей. Застосовуються як індивідуальні, так і групові тести.

Серед найбільш відомих в міжнародній практиці **індивідуальних інтелектуальних тестів** можна відзначити наступні.

Шкала інтелекту Станфорд-Біне, розроблена *Л.Терменом* і *М.Мерріл*, призначена для тестування дітей починаючи з дворічного віку. Перші шкали Біне-Симона були розроблені ще в 1905 р., потім вони багато разів удосконалилися. Перший станфордський варіант, розроблений *Терменом*, був опублікований в 1916 р. Саме в цьому варіанті вперше був введений коефіцієнт інтелекту (IQ) як відношення між розумовим і фактичним віком. Сучасні варіанти тесту (останнє, четверте видання було опубліковано в 1988 р.) направлені на отримання єдиного показника, що характеризує загальний інтелектуальний розвиток індивідуума.

Векслерівська шкала інтелекту і різні варіанти цього тесту, у тому числі і короткі форми, призначені для тестування не тільки дітей, але і дорослих. Вони включають як вербальні, так і невербальні субтести (вербальну шкалу і шкалу дії). Д.Векслер вніс також ряд змін в традиційний зміст поняття «коефіцієнт інтелекту».

Інтелектуальний тест Слоссона, призначений для вимірювання інтелекту дітей і дорослих, дає одну узагальнену оцінку інтелектуального розвитку на основі даних про словарний запас, вербальні і математичні думки і пам'ять.

Кауфманівська оцінна батарея тестів призначена для тестування дітей у віці від двох з половиною до дванадцяти з половиною років. Вона дає дві глобальні оцінки - розумових процесів і досягнень. Тест відносно новий, і його рекомендується застосовувати для раннього первинного виявлення дітей з незвично високими здібностями в мисленні.

Шкала дитячих здібностей Маккарті призначена для тестування дітей у віці від двох з половиною до восьми з половиною років. Дається узагальнена оцінка (загальний когнітивний індекс) і п'ять субоцінок (для вербальних, перцептивних, обчислювальних і моторних здібностей, а також пам'яті).

До популярних **групових тестів на інтелект** можна віднести наступні.

Отіс-Леннонівський тест шкільних здібностей дасть одну узагальнену оцінку (індекс шкільних здібностей), що одержується при використанні вербальних, кількісних і образних завдань. Застосовується для виявлення загальних інтелектуальних здібностей.

Тест когнітивних умінь. Дає одну узагальнену оцінку (індекс когнітивних умінь) і чотири субоцінки: послідовність, аналогії, пам'ять і вербальне мислення. При ідентифікації обдарованості цей тест використовується як показник загальних інтелектуальних здібностей, що характеризуються підвищеною увагою до рівня розвитку абстрактного мислення.

«Незалежний від культури» інтелектуальний тест Кеттелла може бути використаний як загальний тест для виявлення здібностей людей з культурними обмеженнями, а також в програмах, для засвоєння яких важливе значення має рівень розвитку абстрактного мислення.

Тест когнітивних здібностей, розроблений **Р.Торндайком і Е.Хаген**, дає три оцінки (вербальна, невербальна і кількісна); він широко використовується при виявленні дітей, які повинні займатися за спеціальними програмами для обдарованих. Тест тісно пов'язаний з батареєю тестів, яка включає айовський тест базових умінь.

Число вітчизняних психодіагностичних методів, направлених на діагностику розумового розвитку, відносно невелике. В першу чергу необхідно відзначити

шкільний тест розумового розвитку (ШТРР), розроблений групою авторів під керівництвом К.М.Гуревича.

Багато вітчизняних дослідників, закликаючи до створення нових методів діагностики інтелекту, відзначають важливу роль подальшого вивчення його природи і структури інтелектуальної діяльності. Теоретико-експериментальні дослідження мислення, інтелектуальних процесів, проведені А.В.Брушлинським, О.К.Тихомировим, М.А.Холодною і іншими вітчизняними психологами, представляють безперечний інтерес для розробки нових методів діагностики.

Разом з тим основне місце в психодіагностичній практиці в нашій країні як і раніше займають зарубіжні тести інтелекту. Найчастіше використовуються тест Векслера, тест структури інтелекту Р.Амтхауера. Тести Г.Айзенка, як правило, застосовуються для самодіагностики, хоча у ряді випадків і вони використовуються в практиці шкільних психологів. Останнім часом групою, що працює під керівництвом А.М. Матюшкіна, проведена велика робота з перекладу і адаптації ряду зарубіжних тестів, які раніше у нас практично не використовувалися.

Діагностика академічної обдарованості

У педагогічній практиці нерідко доводиться стикатися з випадками, коли високий рівень інтелекту дитини поєднується з вельми посередніми успіхами в навчанні, і, навпаки прекрасний учень може володіти вельми середнім рівнем розвитку інтелекту. Причини шукають в особистісних особливостях дитину, в недосконалості сучасних методів навчання тощо. Завдання ж виявлення дітей (у тому числі і раннього віку), що володіють винятковими здібностями в оволодінні навчальними дисциплінами, привела до створення *спеціальних тестів досягнень*.

А.Анастасі справедливо відзначає нерозривний зв'язок створення тестів досягнень із спробами удосконалити звичайні шкільні іспити. Передбачалося, зокрема, що заміна усних іспитів письмовими, такими, що проводяться по спеціальній системі, що передбачають серед іншого вибір відповіді з деякого списку альтернативних, дозволить підвищити об'єктивність оцінки, поставити всіх учнів в рівне положення, понизить елемент випадковості.

Поступове вдосконалення тестів досягнень - як їхньої побудови, так і змісту - робить їх усе більш схожими на тести інтелекту.

Найбільш популярними **тестами досягнень** є наступні:

- *загальний тест основних умінь*, спрямований на вимір базових навичок у читанні, орфографії, математику, мовних, наукових і соціальних заняттях;
- *айовський тест основних умінь*, що оцінює словниковий запас, успішність у читанні, правописі, мовні навички, знання й навички в математику; [18]
- *тест досягнень Метрополітен*, орієнтований на вимір досягнень у читанні, математику, у лінгвістичних, наукових і соціальних предметах;

• *тест прогресу в утворенні*, що оцінює успішність у читанні, математику, правописі, наукових і соціальних заняттях;

• *стенфордський тест досягнень*, що передбачає оцінку знань і навичок дитини в математику, природознавстві, у розумінні усного мовлення;

• *каліфорнійський тест досягнень*, що оцінює словниковий запас, тямущість, математичні здатності, почерк, здатності в англійській мові.

Творча обдарованість і методи її діагностики

Багато сучасних досліджень показують, що високий рівень розвитку інтелекту зовсім не є гарантією креативності. Висловлюються також припущення про існування деякого «граничного рівня IQ», нижче якого неможливі творчі здійснення (але крайній мері в сфері науки й техніки). Правда, деякі дослідники допускають можливість високих творчих досягнень в області мистецтва й при відносно низькому IQ.

Аналізуючи взаємозв'язку між інтелектом і креативністю, *Гілфорд* увів спеціальне поняття «*дивергентне мислення*» й розробив разом зі своїми колегами ряд принципово нових тестів, спрямованих на оцінку *дивергентних здібностей*. У роботах самого *Гілфорда* і його послідовників були піддані спеціальному розгляду зв'язки, що існують між IQ і дивергентними здібностями. Так, у роботі *Дж.Гілфорда* й *П. Кристенсена* вказується, що зв'язок між IQ і дивергентним мисленням *однобічний*. При низькому IQ, як правило, не відзначені високі показники дивергентного мислення; високий же IQ не гарантує аналогічно високих показників дивергентних здібностей.

Після робіт *Гілфорда* в закордонній літературі надовго закріплюється тенденція розглядати термін «тест на дивергентне мислення» у значенні тесту на творчу обдарованість. Разом з тим багато вчених застерігають від погляду на терміни «творча обдарованість» і «дивергентне мислення» як синоніми. Це пов'язане із проблемами валідності й прогностичної цінності тестів. Наприклад, відзначається, що з позицій дивергентного мислення не можна пояснити всі феномени творчої діяльності й, хоча безсумнівний зв'язок між творчою обдарованістю й дивергентним мисленням існує, саме дивергентне мислення грає у творчості лише часткову роль.

Інший великий фахівець в області діагностики творчих здібностей — *Торранс* спочатку вивчав креативність за допомогою тестів *Гілфорда*. Надалі він розробив власну батарею тестів. Під креативністю *Торранс* розумів здатність індивіда до загостреного сприйняття недоліків, дефектів, що бракують елементів, пробілів у знаннях, дисгармонії. Відповідно до цього реалізація творчого акту повинна містити в собі відчуття труднощів, пошук можливих рішень, генерування й формулювання гіпотез щодо відсутніх елементів і усунення недоліків і пробілів

у знаннях, перевірку й повторний огляд цих гіпотез (а в тих випадках, коли це необхідно, їхню модифікацію) і остаточне повідомлення результатів.

Супротивники запропонованого Гілфордом підходу, у число яких входили такі вчені як Торндайк, Волах і Коган, на основі аналізу тестів Гілфорда, Торранса й інших дослідників затверджували, що класичні тести креативності не виявляють нічого іншого як тести IQ. Ця суперечка, почата більше тридцяти років тому, так і не завершився.

Багато дослідників пропонують уважати обдарованими лише тих людей, які володіють одночасно й високим розвитком інтелекту, і високими показниками креативності; інші, як ми вже відзначали, пропонують диференціювати інтелектуальну й творчу обдарованість.

Спроби обійти цю дискусійну проблему при рішенні практичних завдань приводять, наприклад, до вказівок, які часто зустрічаються в довідниках для шкільних психологів. Пропонується вибирати методи для діагностики обдарованості залежно від особливостей конкретних навчальних і розвиваючих програм. Так, якщо програма розрахована на прискорене або розширене навчання традиційного змісту, то рекомендується використовувати інтелектуальні тести й тести на академічні здібності. Якщо ж основною метою програми є розвиток креативності, пропонується застосовувати тести для оцінки творчої обдарованості. Прихильники особистісного підходу до проблеми обдарованості відзначають, що навряд чи можливо робити скільки-небудь серйозний прогноз про розвиток здібностей без врахування емоційно-мотиваційних і особистісних характеристик суб'єкта, оскільки не тільки реальна діяльність, але й результати виконання тестів на інтелект і креативність істотно залежать від цих особливостей. Багато досліджень у цій області й, відповідно, діагностичні процедури опираються на роботи *Гольдштейна, Роджерса, Маслоу* й розглядають взаємозв'язок творчого процесу й «самоактуалізації» особистості. Особистісний підхід до виявлення обдарованості зв'язаний також із численними спробами побудувати всілякі списки особливостей творчої особистості (у які входять, наприклад, такі якості, як *чудність і ексцентричність, підвищена сприйнятливність, схильність до фантазування й денних мрій* і т.п.).

Спроби створення нового психодіагностичного інструментарію в рамках особистісного підходу до проблеми обдарованості породжують усілякі опитувальники й анкети, спрямовані на виявлення пізнавальних потреб, інтересів, особливостей мотивації й самооцінки й інших характеристик. Розглядається взаємозв'язок *творчої обдарованості з характером і змістом сновидінь, з ліворукістю, з нарцисизмом, з почуттям гумору* тощо.

Спроби досягнути весь спектр інтелектуальних, творчих, особистісних характеристик у якійсь єдиній діагностичній процедурі приводять до розробки

значних комплексів психодіагностичних методик, що вимагають величезних витрат часу й сил, але, на жаль, найчастіше істотно що не збільшують прогностичну цінність результатів обстеження.

Вживають і досить цікаві спроби об'єднати оцінку інтелектуальних, творчих і особистісних параметрів в *одній методиці*. Це в першу чергу належить до різних рисункових методик, які прості по проведенню, дуже подобаються дітям і, що немаловажне, максимально наближені, на відміну від опитувальників і більшості тестів, до звичного для дітей форми діяльності. Однак валідність таких методів викликає спори.

До числа ***найбільш популярних тестів***, спрямованих на виявлення творчої обдарованості, можна віднести наступні:

- тести креативності для дітей, розроблені ***Гілфордом*** і його співробітниками й спрямовані на оцінку дивергентних здібностей;

- тест ***Торранса*** на образне творче мислення; призначений для оцінки творчих здібностей дітей у віці від п'яти років і більше; включає завдання «Створення картин», «Доповнення малюнків і ліній». (Безліч робіт, присвячених перевірці тестів Торранса, підтвердили їх валідність.);

- тести ***Торранса*** на вербальне творче мислення: тест «Запитай і догадайся», що складається із трьох частин (питання, припущення причин, припущення наслідків), тести «Удосконалювання продуктів», «Незвичайне вживання», «Незвичайні питання», «Просто запропонуй»;

- розроблений ***С.Римм*** тест групової оцінки для виявлення таланта, де творчі здатності оцінюються в категоріях «допитливість», «незалежність», «наполегливість», «гнучкість», «шпроту інтересів»;

- тест групової оцінки для виявлення інтересів, також розроблений ***С.Римм***; у ньому до перерахованих категорій додаються «схильність до ризику» і «почуття гумору»;

- пенсильванський тест творчої спрямованості, розроблений ***Т.Руки***; тут творчі здатності аналізуються в категоріях «самоспрямованість», «гнучкість», «оригінальність», «точність» н «швидкість» мислення, схильність до ризику;

- тест креативного потенціалу ***Р.Хофнера і Ю.Хеменвей***, яким вимірює показники «оригінальності», «гнучкості», «швидкості» і «точності» мислення за допомогою трьох субтестів («Написання слів», «Декорація в картинках» і «Таблиці слів»); теоретичною основою тесту є Гілфордовська концепція креативності.

У нашій країні інтенсивно розвиваються ***дослідження із психології творчості*** (Д.Б.Богоявленська, А.М.Матюшкин, А.Я.Пономарів, О.К.Тихомиров), розроблений ряд вітчизняних методик для діагностики творчих здібностей (методика Д.Б.Богоявленської, експрес-методика А.Г.Азарян і ін.).

Із закордонних методик у вітчизняній практиці найчастіше використовуються *тести Торранса й Гілфорда*. На жаль, що починають пенходіагности при атом нерідко забувають про необхідність адаптації цих тестів до особливостей російської мови й соціально-культурних умов нашій країні, що різко знижує прогностичну цінність використовуваних методів. Адаптація тесту Торранса на образне творче мислення була проведена *І.С.Аверіною і Є.І.Щеблановою*; на цій основі опублікований посібник для шкільних психологів.

Обдарованість у сфері спілкування й методи її діагностики

Ряд дослідників зв'язує прояв обдарованості в сфері спілкування з особливим видом інтелекту. Його називають «соціальний інтелект», «особистісний інтелект».

У той час як терміни «інтелектуальна обдарованість» і «творча обдарованість» використовуються багатьма авторами, у тому числі й вартими на різних теоретичних позиціях, термін «*соціальна обдарованість*» не є загальновизнаним. Для позначення обдарованості в сфері спілкування використовуються численні поняття («соціальні здатності», «комунікативні здатності», «соціальна обдарованість», «творче лідерство», «інтелектуальне лідерство» і ін.).

У вітчизняній психології найбільш розроблені такі поняття, як «*соціальна компетентність*» (*Л.А.Петровская, ДО. Жуків*), «*організаторські здібності*» (*Л.М.Уманський*), які найчастіше розглядалися у зв'язку із прикладними завданнями дослідження педагогічної майстерності, управлінської діяльності. Останнім часом початі дослідження «*лідерської обдарованості*» (*А.М.Матюшкин, Е.Л.Яковлева*).

Вченими поставлено проблему виявлення *взаємозв'язків*, що існують між *інтелектуальною, творчою й соціальною обдарованістю*. У ряді дослідженні відзначається, що високий рівень розвитку інтелекту далеко не завжди супроводжується настільки ж високим рівнем соціальних здібностей. І, як уже говорилося, є численні дані про те, що *інтелектуально обдаровані діти часто зазнають труднощів у спілкуванні* (феномен «соціального дисбалансу»). Відзначається також, що *вербальний інтелект* більше значимий впливає на успішність у *спілкуванні*, чим невербальний. Можливе співвідношення між рівнем розвитку *інтелекту* й успішністю в *спілкуванні* аналогічно відомому співвідношенню між *інтелектуальною й творчою обдарованістю*.

Методи діагностики здібностей у сфері спілкування розроблені в меншому ступені, чим психометричні способи виявлення інтелектуальної, академічної й творчої обдарованості.

Більшість тестів спрямована на дослідження окремого компонента, що входить до складу комунікативних здібностей (їх вербальних, невербальних, мотиваційних аспектів).

Окрему групу становлять вузькоспеціалізовані тести, а також тести, призначені для певних категорій випробуваних (частково паралізованих, таких, що погано чують, німих і т.п.). [19]

Фактори, що впливають на якість психодіагностичного обстеження:

Крім описаних складностей виявлення талановитих дітей, пов'язаних з недостатньою розробленістю теоретичних основ виявлення обдарованості, із проблемами диференціації її видів, помилки в прогнозі виникають і внаслідок факторів, які потенційно можуть внести погрішність у результати виміру.

Багато дослідників відзначають специфічні труднощі тестування дітей, особливо якщо мова йде про дошкільників і молодших школярів. Чим менше вік дітей, тим частіше вони проявляють сором'язливість, відчувають страх перед незнайомими дорослими, легко відволікаються від виконання тестових завдань. Тривалі тести можуть швидко стомити дитину, що приведе до втрати інтересу.

У маленької дитини взагалі може бути відсутнім бажання гарно виконати тестове завдання, або він може самим несподіваним образом доповнити інструкцію експериментатора. Так, наприклад, описано поведінку однієї семирічної дівчинки під час виконання тесту Кеттелла. Вона, не звертаючи уваги на вказівки експериментатора про обмеження часу, намагалася зробити різні замальовки на полях тестового зошита. На зауваження експериментатора дитина відповідала, що «хоче зробити зошит гарним».

Більші труднощі при тестуванні дітей і підлітків створює тривожність. Вплив цього фактора вивчалося багатьма психологами. Наприклад, розглядався взаємозв'язок результатів тестування з рівнем тривожності й мотивацією досягнення. Було виявлено, зокрема, що показники інтелектуальних тестів і тестів шкільних досягнень перебувають в зворотно пропорційному відношенні із тривожністю. Для того щоб контролювати можливий вплив цього фактора в процесі діагностичного обстеження, розроблялися опитувальники, спрямовані на виявлення ставлення обстежуваного до ситуації тестування.

На дітей більшою мірою, ніж на дорослих, впливають особистісні особливості експериментатора, його вік, зовнішній вигляд, поведінка під час тестування, а також численні ситуативні фактори. На результати тестування можуть істотно вплинути особливості приміщення, у якому проводиться обстеження, присутність інших людей, випадкові перешкоди, спроби батьків «підготувати» дитину до тестування, наявний у дитини минулий досвід спілкування із психологами.

Важливе значення має також те відношення до проблеми обдарованих дітей, їхньому виявленню й навчанню, що складається в суспільстві й відбивається в засобах масової інформації. Необхідно враховувати, що такі соціальні фактори впливають не тільки на батьків, але й на дітей. Так, семирічний хлопчик, що ридає перед кімнатою, у якій проходило обстеження, пояснив свій страх у такий спосіб: «Я дуже боюся неправильно відповісти, адже тоді мене не візьмуть у гарну гімназію для розумних дітей і відправлять у погану школу для дурнів».

Відомо, що розумовий розвиток дитини, її творчі здібності істотно залежать від особливостей шкільного й сімейного виховання й навчання. Рівень розвитку здібностей не є фіксованим і змінюється як спонтанно, так і в результаті активних цілеспрямованих впливів.

У численних експериментах було показано, що шляхом варіювання інструкції, спеціальних впливів, що вселяють, а також ряду інших способів можна істотно підвищити продуктивність інтелектуальної й творчої діяльності суб'єкта (О.К.Тихомиров, Э.Д.Телегіна, Т.Волкова, Н.Б.Березанська). Виявлений у цих експериментах приріст показників, що характеризують інтелектуальний і творчий рівень суб'єкта, ставить під сумнів саму можливість тестування здібностей. Разом з тим не можна відкинути той найбагатший досвід, що був накопичений в області використання психологічних тестів для виявлення обдарованості.

У працях колективу дослідників, що працюють під керівництвом К.М.Гуревича, міститься конструктивна критика сучасних тестів, які використовуються в тому числі й для діагностики обдарованості. Зокрема, вказується, що за результатами тестування не можна зробити висновок про те, які саме особливості психіки суб'єкта послужили причиною успіху або невдачі в прогнозованій діяльності.

Як правило, зв'язок між результатами тестування й практичною діяльністю носить чисто формальний, статистичний характер, діагноз, по суті, зливається із прогнозом, а оцінювані особливості психіки розглядаються як стабільні, що закриває питання про їхнє вдосконалення й можливу корекцію. У роботах цих авторів послідовно впроваджується, а також теоретично й експериментально обґрунтовується принцип корекційності в психодіагностиці, що має велике прикладне значення. [4;6]

Одна з найбільш складних і дискусійних проблем у цій області психологічної теорії й практики пов'язана з пошуком критеріїв ефективності корекційної роботи. У роботах К.М.Гуревича і його співробітників проведено спробу побудови тестів, які дозволяють реалізувати принцип корекційності. Передбачається, що правильний вибір напрямку корекції повинен позначитися на результатах тестування. Як приклад може послужити корекційна програма, тісно зв'язана зі шкільним тестом розумового розвитку (ШТРР).

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Вимірювання творчих здібностей (тест Торренса) - дані тести призначені для визначення виконання конструювання картин, використання словесних асоціацій, застосування звичайних предметів для виконання нестандартних проблем і т.д.

Гнучкість мислення – здібність легко переходити від полярних за змістом явищ одного класу до іншого.

Допитливість – відкритість та інтерес до більш глибокого вивчення окремих видів дитячої діяльності: образотворчої, музичної, театральної, літературної тощо.

Егоцентризм - виражається в нездатності стати на позицію іншої людини, що пов'язано з обмеженістю досвіду дитини.

Креативність – це здатність дивуватися, відшукувати рішення в нестандартній ситуації, спрямованість на нове і вміння глибоко усвідомлювати власний досвід.

Лонгітюдний метод - спрямований на вивчення психологічних особливостей одних і тих же досліджуваних впродовж тривалого часу (місяці, роки, десятки років).

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

Обдарованість — це сукупність здібностей, що дозволяють індивіду досягти вагомих результатів в одному або декількох видах діяльності, що є цінними для суспільства.

Перфекціонізм (від англ. «зроблений») – це прагнення робити все якнайкраще, прагнення до досконалості навіть у малозначимих справах.

Порівняльний метод ("поперечний зріз") - використовується для виявлення динаміки певної психічної функції через її одночасне дослідження у представників різних вікових періодів -дітей, підлітків, юнаків чи дорослих.

Саеан-ефект - ефект незвичайних здібностей.

Сміливість – здатність сприймати рішення в ситуаціях невизначеності.

Стандартизовані методи вимірювання інтелекту - тести спрямовуються на визначення вербальних і невербальних здібностей дитини. Найбільш поширеними методами є шкала інтелекту Станфорда-Біне, тест Слоссона, Векслерівська шкала інтелекту та ін.

Стандартизовані тести досягнень для школярів - використовують для виявлення виняткових здібностей з навчальних дисциплін. Тести призначені для вимірювання готовності дітей до школи (володіння основними поняттями, розуміння шкільних інструкцій, слухової пам'яті, копіювання, впізнавання букв

і т.д.). 2 До них належать тест загальної підготовки, Станфордський тест досягнень тощо.

Тестування - стандартизоване випробування, спрямоване на вивчення індивідуальних психологічних особливостей досліджуваного.

Функції обдарованості - максимальне пристосування до світу, оточення, знаходження рішення у всіх випадках, коли виникають нові, непередбачені проблеми, що вимагають саме творчого підходу.

Швидкість думки – здатність до генерування якнайбільшого числа ідей.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Анджейчак А. Психолого-педагогічні умови формування творчої особистості дитини в освітньо-виховних закладах./ А. Анджейчак. - Обдарована дитина. – 2000 р. - №5. - С.8-13.
2. Антонюк Л. В. Особливості роботи з обдарованими дітьми./ Л. В. Антонюк. – Шкільна бібліотека. – 2016. – №5. – С.41-43.
3. Балл Г.О. Про визначальні характеристики здібностей і принципи їх врахування у навчально – виховній роботі. / Г.О. Балл. - К.: Дніпро, 1992. – 230 с.
4. Баракова Ю.Є. Інтелектуальні ігри в початковій школі/ Ю.Є. Баракова. - Х.: Вид. група "Основа", 2005. - 192 с.
5. Баракова Ю.Є. Універсальні інтелектуальні ігри. Педагогічна академія пані Софії. / Ю.Є. Баракова. - Х.: Вид. Група "Основа", 2005. - 32 с.
6. Барко В.В, Панок Л.В., Лазаревський С.П. Психолого-педагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навчально-виховному процесі: Методичні рекомендації./ В.В Барко, Л.В. Панок, С.П. Лазаревський. - Тернопіль, 2000. - 85 с.
7. Барко В.В., Тютюнников А.С. Як визначити творчі здібності дитини?/ В.В. Барко, А.С. Тютюнникова - К.: «Основа», 1991. - С.79.
8. Бухлова Н.Б. Обдарована дитина. Психолого-педагогічний супровід / Н.Б. Бухлова. – К. : Шкільний світ, 2013. – 104 с.
9. Вауліна О. М. Закордонний досвід у роботі з обдарованими дітьми / О. М. Вауліна, Є. М. Бурилова // Початкове навчання та виховання. – 2015. – №31-32. – С.36-39.
10. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів./Т.Б. Волобуєва. - Харків, 2005. - 110 с.
11. Володарська М.О. Робота з обдарованими дітьми / М. О. Володарська, А. І. Настенко, О. М. Пілаєва, С. М. Полуніна. – Харків : Основа, 2010. – 190 с.
12. Голуб Т.І. Виховуємо обдарованих дітей (Батьківський катехізис, або Закони розумно-організованого сімейного виховання школярів) / Завуч. - 2004. - №22. - С.47-53.
13. Каряка Л. Г. Обдаровані діти, які вони? / Л. Г. Каряка, С. І. Кузіна // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – №1. – С.6-10.
14. Котляревська О. О. Обдарована дитина: знахідка чи проблема / О. О. Котляревська. –К.: «Каравела», 2014. – С.40-47.
15. Кочерга О.П. Психофізіологія творчості дітей / О.П. Кочерга. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с.
16. Матвійчук В. Виявлення та підтримка обдарованих дітей / В. Матвійчук // Психолог. – 2014. – №9. – С.18-19.

17. Пелех Н. В. Обдарована дитина: заняття з розвитку творчих здібностей дошкільників старшого віку / Н. В. Пелех // Дошкільний навчальний заклад. – 2015. – №9. – С.7-14.

18. Серапулова Є.П. Виховання обдарованої дитини/Є.П. Серапулова // Початкова школа. - 2000. - №2. - С.3-5.

19. Туріщева Л.В. Особливості роботи з обдарованими дітьми. / Л.В. Туріщева. – Х.: Вид. гр «Основа», 2008. – С.122.

Навчально –методичне видання

РОБОТА З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Навчально-методичний посібник
Укладач *С.Й. Костю*

Тираж 10 пр.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК
№ 4916 від 16.06.2015 р.

Редакційно-видавничий відділ МДУ,
89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26